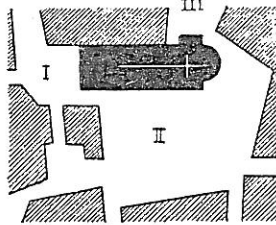

VI

ΣΥΝΟΛΑ ΠΛΑΤΕΙΩΝ

Ηως τώρα έρευνα έχει ήδη οδηγήσει στην σύγκριση δύο πλατειών τοποθετημένων η μία δίπλα στην άλλη, ενώ τέτοιοι καθ' ομάδες σχηματισμοί έχουν παρουσιαστεί επανειλημένως στα σκίτσα. Αυτοί είναι μάλιστα, ειδικά στην Ιταλία, ένα τόσο συχνό θέμα, ώστε να μπορεί κανείς να θεωρήσει το σύνολο πλατειών, ως κεντρικό σημείο της πόλης, με τα κύρια κτήρια, πράγματι ως κανόνα και την μεμονωμένη πλατεία ως εξαίρεση. Αυτό επίσης συναρτάται και με την

Εικ. 45. MODENA:
I. Piazza della Legna.
II. Piazza Grande.
III. Piazza Torre.

των εκκλησιών και παλατιών. Με μεγάλη ευκρίνεια μπορεί αυτό να συναχθεί από την εικ. 45. Εδώ, η Piazza Grande έχει προφανώς την σημασία να αναδείξει την πλαϊνή όψη της εκκλησίας. Κατ' ακολουθία αναπτύσσεται η ίδια ως πλατυμέτωπη πλατεία και προς αυτή την κατεύθυνση ξεπερνά μόνο την κόγχη. Θεωρητικά, αυτό θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: ότι εδώ έχουν συγχωνευθεί μία πλατεία της πλάγιας όψης με μία πλατεία της κόγχης. Ο διαχωρισμός όμως απ' την πλατεία I είναι σαφώς έκδηλος, και έτσι η Piazza Grande έχει συγκρατη-

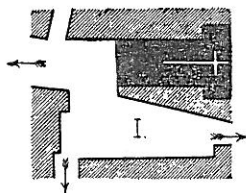
θεί ως ένα εννιαίο σύνολο. Η Piazza Torre έχει κι αυτή πάλι μία ιδιάζουσα ατομικότητα, που σκοπός της είναι εμφανώς, η προβολή της αξίας του καμπαναριού, το οποίο σαν σε σκηνικό θέατρο, πρέπει να τεθεί, και τίθεται, σε πλήρη δράση. Η τρίτη πλατεία υπηρετεί απλώς και μόνο την όψη της εκκλησίας. Πρόκειται για μια στενόμακρη πλατεία με έναν δρόμο να κατευθύνεται επιπλέον ακριβώς προς την πύλη, ενώ ως προς την περίκλειση της εικόνας δεν θα μπορούσε κανείς να επιθυμήσει τίποτα παραπάνω. Μιαν ομοίως αξιοσημείωτη συνένωση πλατειών, αποτελούν στην Lucca η Piazza Grande (Via del Duomo) και η διπλή πλατεία του καθεδρικού ναού, μισή μπροστά

και μισή στην πλάγια όψη, ενώ ο ίδιος ο καθεδρικός ναός είναι ενοικοδομημένος. Αυτά, και πολυάριθμα άλλα παρόμοια παραδείγματα εκλαμβάνονται ακριβώς έτσι, σαν οι μεμονωμένες κτηριακές όψεις να έχουν δίχως άλλο προκαλέσει την διαμόρφωση των αντίστοιχων πλατειών, έτσι ώστε, η κάθε μία για τον εαυτό της να οδηγηθεί στην μέγιστη δυνατή δράση. Διότι είναι αδύνατο να φανταστεί κανείς πως δύο ή τρεις πλατείες μπορεί να έχουν εκ των προτέρων βρεθεί τοποθετημένες, κατά τέτοιο τρόπο η μία δίπλα στην άλλη, ώστε έπειτα, τα μεμονωμένα τμήματα της εκκλησίας να ταιριάζουν μεταξύ τους τόσο καλά. Σίγουρο είναι ότι μόνο αυτό το είδος πλατείας επιτρέπει την ύψιστη εκμετάλλευση όλης της ομορφιάς ενός μνημειακού κτίσματος. Τρεις πλατείες, τρία αστικά τοπία, καθένα διαφορετικό και καθένα καθ' εαυτό ολοκληρωμένο σύνολο. Πράγματι δεν μπορεί κανείς να απαιτήσει τίποτε περισσότερο απ' το να αντλήσει όλα αυτά από μια μοναδική εκκλησία. Εδώ φαίνεται και πάλι στο άπλετο φως η σοφή οικονομία των παλιών δημιουργών, οι οποίοι με ασήμαντη μηχανική δύναμη κατάφεραν να πραγματοποιήσουν μεγάλο καλλιτεχνικό επίτευγμα. Θα μπορούσε κανείς να ονομάσει αυτή την μέθοδο διάταξης της πλατείας, δίχως άλλο την μέθοδο της ύψιστης εκμετάλλευσης των μνημειακών κτισμάτων. Δεν πρόκειται για τίποτε άλλο. Κάθε αξιοσημείωτη όψη αποκτά και την δικιά της πλατεία. Αλλά και αντίθετως, κάθε πλατεία επίσης αποκτά την μαρμάρινη όψη της, πράγμα το οποίο έχει εξίσου μεγάλη αξία, διότι δεν έχει κανείς πάντα διαθέσιμες αυτές τις πολύτιμες πέτρινες όψεις, έτσι όπως αυτές βέβαια θα ήταν πάρα πολύ επιθυμητές για να την εξυψώσουν πέρα απ' τα συνηθισμένα.

Και αυτή επίσης, η πράγματι εκλεπτισμένη και ευφυής μέθοδος είναι στο σύγχρονο πολεοδομικό σύστημα ολοσχερώς μη αξιοποιησίμη, διότι έχει ως προϋπόθεση της εφαρμογής της την περικύλιση των πλατειών και την ενοικοδόμηση των μνημειακών κτησμάτων στα τοιχωματά τους, πράγματα που αντιβαίνουν ευθέως στην σημερινή μόδα και ιδιαίτερα στην παντοδύναμη τρέλλα της ελεύθερης τοποθέτησης.

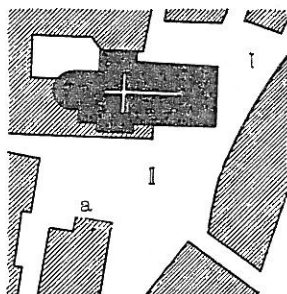
Αλλά όμως ας επιστρέψουμε καλύτερα στους παλιούς δημιουργούς. Η εικ. 46 παρουσιάζει μια παρόμοια συνένωση πλατειών: Η Piazza d' Erbe (στην Mantua) είναι διαμορφωμένη ως πλατυμέτωπη πλατεία, ενώ αντίθετα στην κύρια πύλη της εκκλησίας είναι ξεκομμένη μια στενομέτωπη πλατεία. Στην Perugia, η Piazza del Duomo (εικ. 47) δεσπόζεται συγχρόνως και από το Palazzo comunale και επομένως είναι συγχρόνως και πλατεία του δημαρχείου. Μιά άλλη όμως μικρότερη πλατεία είναι ιδιαίτερα αφιερωμένη στον καθεδρικό ναό. Στην Vicenza δύο πλατείες, κάθε μία με ξεχωριστό χαρακτήρα,

έχουν δοθεί στην Βασιλική του Palladio (εικ. 48). Αλλά και η Signoria στην Φλωρεντία έχει την παρακείμενη πλατεία της, με εντελώς ξεχωριστή εντύπωση στο Portico degli Uffici. Αυτή η Signoria, από αρχιτεκτονικής πλευράς είναι η πλέον αξιοσημείωτη πλατεία του κόσμου. Όλες οι αρχές της παλιάς πολεοδομίας, εν σχέσει προς το σχήμα, το μέγεθος, την παρακείμενη πλατεία, τις εκβολές των δρόμων, την διάταξη κρηνών και μνημείων, βρίσκονται εδώ συγκεντρωμένες, κάθε μία όμως απ' αυτές είναι μέχρις ενός ορισμένου βαθμού συγκαλυμμένη, έτσι ώστε να πρέπει να αναζητηθεί, και έτσι να αισθάνεται κανείς το αποτέλεσμα χωρίς να αντιλαμβάνεται την αιτία. Μολαταύτα, εδώ έχει αναλωθεί ένα τέτοιο πλήθος καλλιτεχνικού πνεύματος, που όμοιό του δεν έχει ξαναυπάξει. Γενεές καλλιτεχνών πρώτης κλάσης έχουν

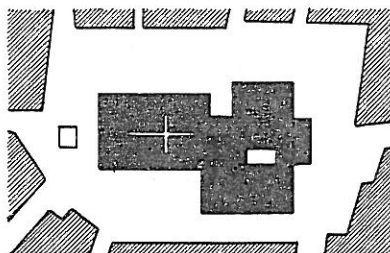

Εικ. 46. MANTUA: S. Andrea. I. Piazza d' Erbe.

μοχθήσει για την επίτευξη αυτού του αριστουργήματος της πολεοδομίας, διαμέσου των αιώνων, παρά την καθ' εαυτή δυσμενή και δύσκολη κατάσταση. Γι αυτό όμως δεν χορταίνει κανείς και να το βλέπει, ενώ η συγκάλυψη του καλλιτεχνικού εργαλείου, με το οποίο όλα αυτά επιτεύχθηκαν, ασφαλώς δεν συνεισφέρει λίγα σ' αυτό.

Εικ. 47. PERUGIA: I. Piazza del Duomo. II. Piazza del Papa. a. Palazzo comunale.

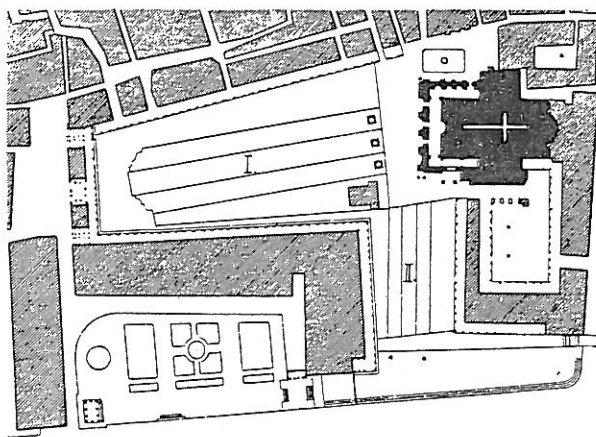

Εικ. 48. VICENZA: Piazza dei Signori μπροστά στην Βασιλική του Palladio.

Μια απ' τις πιο λαμπρές συνενώσεις δύο πλατειών, αποτελεί η καρδιά της Βενετίας.

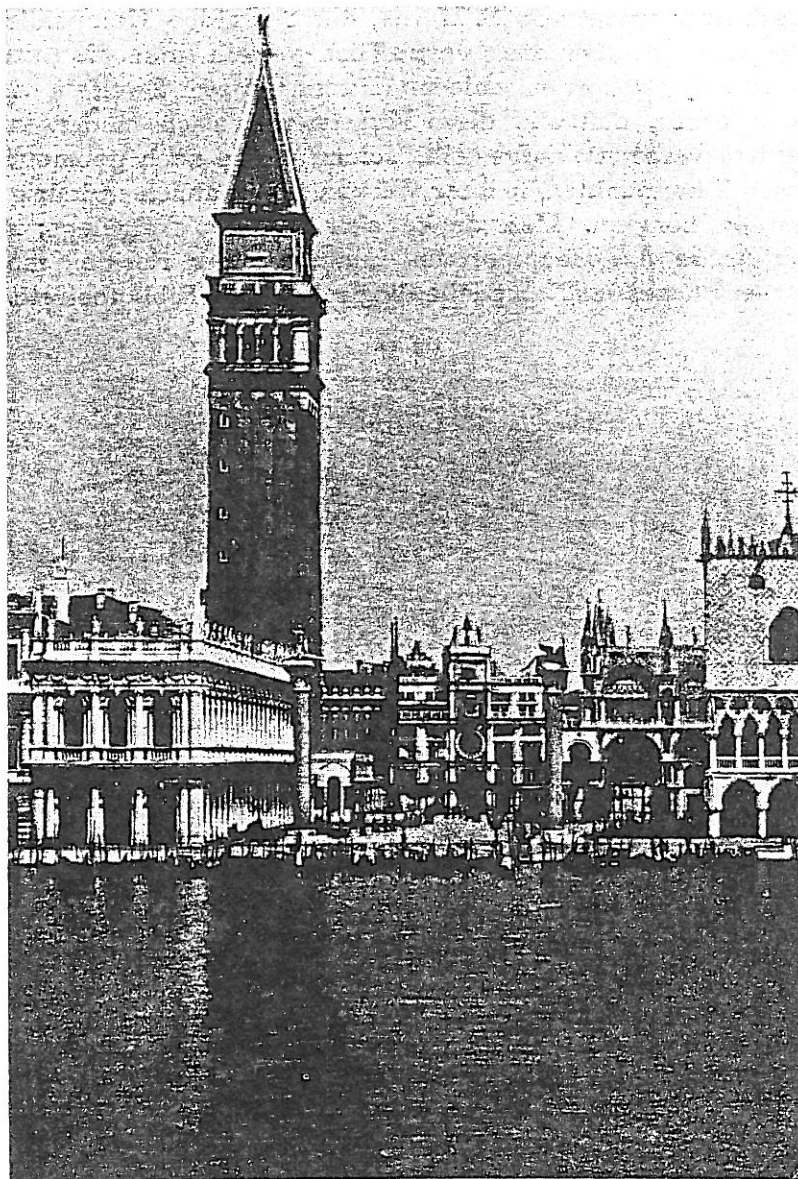
Η πλατεία του Αγ. Μάρκου (I) και η Piazzetta (II) στην εικ. 49. Η πρώτη, στενομέτωπη εν σχέσει προς τον Αγ. Μάρκο και πλατυμέτωπη εν σχέσει προς την εισαγγελία. Η δεύτερη, πλατυμέτωπη εν σχέσει προς την όψη του παλατιού των Δόγηδων, προ παντός όμως στενομέτωπη ως προς την έξοχη θέα πέρα απ' το Canal grande, προς τον

S. Giorgio Maggiore. Μιά ακόμα, τρίτη, μικρή πλατεία συνδέεται πλαγίως του Αγ. Μάρκου. Είναι τόση ομορφιά συγκεντρωμένη πάνω σ' αυτήν την νησίδα γής, που κανένας ζωγράφος δεν έχει επινοήσει κάτι ομορφότερο για αρχιτεκτονικά φόντα, ούτε και κανένα θέατρο έχει δει κάτι το αισθητικά θελκτικότερο απ' αυτό, που εδώ, στην πραγματικότητα, μπόρεσε να γεννηθεί. Αυτή είναι αληθινά η ηγεμονική έδρα μιας μεγάλης δύναμης, μιας δύναμης του πνεύματος, της

Εικ. 49. BENETIA: I. P. S. Marco. II. Piazzetta.

τέχνης και της βιομηχανίας, η οποία συγκεντρώνει τους θυσαυρούς του κόσμου πάνω στα πλοία της, και εξασκώντας από 'δω την κυριαρχία της πάνω στις θάλασσες, απολαμβάνει σ' αυτό το πανέμορφο σημείο της γήινης σφαίρας τους θυσαυρούς που έχει αποκτήσει. Ούτε καν ο Τισιάνος ή ο Paul Veronese μπόρεσαν να επινοήσουν στα ελεύθερα συντεθειμένα αστικά τοπία τους (φόντα των μεγάλων γαμήλιων παραστάσεων κ.λ.π.) κάτι λαμπρότερο. Αν κοιτάξουμε με ποιά μέσα επιτεύχθηκε αυτή η ανυπέροβλη μεγαλοπρέπεια, τότε βέβαια φαίνεται ότι τα χρησιμοποιηθέντα μέσα είναι του πιο ασυνήθιστου είδους. Η επίδραση της θάλασσας, η συσσώρευση μεγαλοπρεπέστατων μνημειακών κτισμάτων, η πληθώρα του γλυπτικού διακόσμου πάνω σ' αυτά, η χρωματική λαμπρότητα του Αγ. Μάρκου, το επιβλητικό κωδωνοστάσιο. Όλα αυτά είναι όμως και έξοχα τοποθετημένα και έτσι η καλή διάταξη συμμετέχει αποφασιστικά στο σύνολο. Ας μην αμφιβάλλουμε, ότι, αν όλα αυτά τα καλλιτεχνήματα ήταν διαταγμένα σύμφωνα με το σύγχρονο σύστημα, σκόρπια, αποκλειστικά και μόνο σύμφωνα με τα γεωμετρικά κέντρα βάρους, θα μπορούσαν να

Εικ. 50. ΒΕΝΕΤΙΑ: Η Piazzetta.

είχαν υποστεί μίαν απίστευτη υποβάθμιση στην επίδρασή τους. Ας φανταστεί κανείς τον Αγ. Μάρκο ελεύθερα τοποθετημένο στον άξονα της κύριας πύλης, στην μέση μιας τεράστιας σύγχρονης πλατείας το κωδωνοστάσιο, την εισαγγελία, την βιβλιοθήκη, κ.λ.π., μεμονωμένα τριγύρω, σύμφωνα με το σύγχρονο “σύστημα οικοδομικών τετραγώνων”, αντί να είναι τοποθετημένα σε μία στενά κλειστή διάταξη, και έπειτα επιπλέον, πλάι σε μια τέτοια, αποκαλούμενη πλατεία, να περνά και ένας δακτύλιος δρόμος πλάτους περίπου 60 μ. Δεν μπορεί κανείς να το διανοηθεί. Όλα, μα όλα κατεστραμμένα! Ακριβώς διότι αυτά τα δύο πάνε μαζί, τόσο τα όμορφα κτήρια και μνημεία, όσο και μια καλή και σωστή διάταξή τους. Η διαμόρφωση της πλατείας του Αγ. Μάρκου και των παρακείμενων της πλατειών είναι όμως καλή σύμφωνα μ’ όλους τους ως τώρα αναγνωρισμένους κανόνες, και θα ώφειλε ιδιαίτερα να προσεχθεί η πλευρική θέση του κωδωνοστασίου (βλ. επίσης εικ. 50), το οποίο φυλάει σκοπιά στο όριο της μεγάλης και της μικρής πλατείας.

Τέλος, ας αναλογιστεί κανείς και την αίσθηση, η οποία γίνεται δυνατή με έναν τόσο επιτυχή συνδυασμό περισσότερων πλατειών, λόγω της περιπλάνησης απ’ την μια στην άλλη. Η προετοιμασία του ματιού είναι τότε κάθε φορά διαφορετική και επομένως επίσης και η εντύπωση. Το τι πλούτος εντυπώσεων ενυπάρχει σ’ αυτές τις πλατείες μπορεί κανείς να το διαπιστώσει ιδιαίτερα από τις φωτογραφικές λήψεις της πλατείας του Αγ. Μάρκου και της Signoria στην Φλωρεντία. Υπάρχουν άμπολες διαφορετικές φωτογραφικές λήψεις από διαφορετικές θέσεις, και καθεμιά παρουσιάζει μίαν άλλη εικόνα, ώστε να μην μπορεί κανείς να το πιστέψει, αν δεν το γνωρίζει, ότι κάθε φορά έχει μπροστά του μια άποψη της ίδιας πλατείας. Ας το δοκιμάσει αυτό κανείς μια φορά με μια ολόισια ορθογωνική σύγχρονη πλατεία! Ούτε καν τρεις απόψεις διαφορετικού καλλιτεχνικού περιεχομένου δεν προκύπτουν, ακριβώς διότι η σύγχρονη πλατεία, συντεθειμένη με τρόπο ρουτίνας με τον χάρακα, δεν έχει κανένα απολύτως πνευματικό περιεχόμενο, παρά μόνο κάποια τετραγωνικά μέτρα κενής επιφάνειας.

VII

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΠΛΑΤΕΙΩΝ ΣΤΑ ΒΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

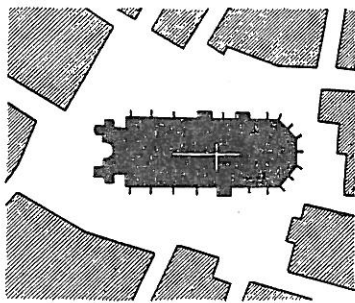
Στα προηγηθέντα επικαλεσθήκαμε κυρίως ιταλικά παραδείγματα ως πρότυπα. Η κλασσική ομορφιά αυτών των τύπων είναι γενικά αναγνωρισμένη. Φαίνεται όμως αμφίβολο αν θα μπορούσαμε να επιδοκιμάσουμε επίσης την μεταφορά τους στον Βορρά. Κλίμα, τρόπος ζωής, κατοικία και τρόπος δόμησης είναι εδώ ουσιαστικά διαφορετικά. Δεν θα έπρεπε λοιπόν να είναι και οι δρόμοι και οι πλατείες επίσης διαφορετικές; Ασφαλώς διαφορετικά από ότι στην αρχαιότητα, διότι από τότε έχουν αλλάξει πάρα πολλά. Δεν μπορούμε να τοποθετήσουμε γύρω από ένα και μοναδικό Forum πέντε, έξι ή και περισσότερες ακόμη εκκλησίες, διότι γι' αυτό θα χρειαζόμασταν επίσης και τον πολυθεισμό τους. Ομοίως και τα σπίτια μας είναι διαφορετικά κτισμένα, σύμφωνα με το βόρειο σύστημα, προερχόμενα από την κατασκευή σκεπαστής αίθουσας, με πολλά παράθυρα προς τον δρόμο. Ήδη μόνο γι' αυτό το λόγο, είναι και οι απαιτήσεις μας για τον δρόμο και την πλατεία διαφορετικές. Όλα αυτά ισχύουν όμως για την Ιταλία του Μεσαίωνα και τις Αναγέννησης ακριβώς όπως και για τα βόρεια πολεοδομικά σύνολα, διότι η γερμανική αρχιτεκτονική κατοικίας κατέκτησε και την Ιταλία και άφησε μόνο μια ασθενή ανάμνηση του αρχαίου σπιτιού στο Cortile με τα ανοικτά περιστύλια. Γι αυτό ακριβώς μάλιστα, ούτε και αυτή η Ιταλία διατήρησε πιστά τον τύπο του αρχαίου Forum, διότι συναποδέχθηκε τον νέο τρόπο ζωής όλων των λαών της Ευρώπης και συνέβαλλε συγχρόνως σ' αυτόν. Έτσι η διαφορά ανάμεσα στις κτηριακές εγκαταστάσεις της Αναγέννησης και της αρχαιότητας είναι μεγάλη τόσο στην Ιταλία όσο επίσης και στον Βορρά. Αντίθετα η διαφορά ανάμεσα στον Βορρά και τον Νότο της Ευρώπης δεν είναι πολύ σημαντική, αλλά μόλις τόσο, όπως μεταξύ του γερμανικού και του ιταλικού γοτθικού ρυθμού, ή μεταξύ της γερμανικής και της ιταλικής Αναγέννησης.

Η μεγαλύτερη ίσως διαφορά, μπορεί να καταδειχθεί στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική και στην εκκλησιαστική πλατεία.

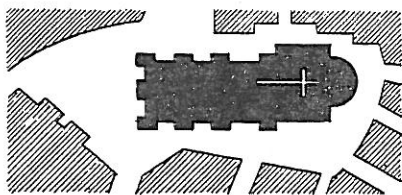
Ως προς την θέση των εκκλησιών, συναντά κανείς στον Βορρά σχετικά συχνά την ελεύθερη διάταξη, αν και όχι στην μέση της πλατείας, πάντως με ολόγυρα περιβάλλοντα χώρο. Σε μεγαλύτερες όμως πόλεις αυτό συναντάται μόνο στους καθεδρικούς ναούς ή ακόμα και στην μία ή την άλλη απ' τις μεγαλύτερες κύριες εκκλησίες, ενώ οι μικρότερες εκκλησίες ακόμα και στον Βορρά είναι ως επι το πλείστον ενοικοδομημένες. Η αιτία της ελεύθερης διάταξης εξηγείται σχεδόν πάντα απ' την ύπαρξη παλαιότερα ενός νεκροταφείου, το οποίο περιέκλειε κάποτε την εκκλησία, όπως δηλαδή συμβαίνει ακόμα και σήμερα με τις εκκλησίες των χωριών μας. Αυτό επαληθεύεται στην μητρόπολη του Freiburg (εικ. 51), στη Frauenkirche του Μονάχου (εικ. 52), στην μητρόπολη της Ulm (εικ. 53), στην εκκλησία του Αγ. Ιακώβου στο Στεττίνο (εικ. 54), στον Αγ. Στέφανο στην Βιέννη και σε πολυάριθμες άλλες. Με την εξάλειψη αυτής της αιτίας παύει επίσης και η ελεύθερη διάταξη, κι έτσι σ' όλες σχεδόν τις εκκλησίες της Αναγέννησης και του Βαρόκ βλέπει κανείς να επιλέγεται και πάλι η πιο συμφέρουσα διάταξη της μερικής ενοικοδόμησης, διότι αυτή την εποχή δεν τοποθετούσαν πλέον νέα νεκροταφεία μέσα στην πόλη.

Η ελεύθερη διάταξη εμφανίζεται επομένως μόνο εν μέρει, ως επι το πλείστον σε γοθτικές εκκλησίες. Ο γενικός όμως κανόνας, ακόμα και σ' αυτήν την περίπτωση, δεν ανταποκρίνεται στις δικές μας σύγχρονες συνήθειες. Η συνηθισμένη διάταξη ενός γοθτικού καθεδρικού ναού, έγκειται στο ότι

στις δύο πλευρές και στο πίσω μέρος προς την κόγχη, τα σπίτια πλησιάζουν κοντά στο εκκλησιαστικό κτίσμα, και μόνο μπροστά, απέναντι απ' την κύρια πύλη και τους πύργους αφήνεται ελεύθερη μια μεγάλη πλατεία. Αυτή η διάταξη ανταποκρίνεται αναμφίβολα επίσης κατά τον καλύτερο τρόπο στον οργανισμό ενός γοθτικού καθεδρικού ναού. Μπροστά είναι πράγματι απαραίτητη μια θέα προς την όψη με τους συχνά διπλούς ογκώδεις πύργους σε συμμετρική θέ-

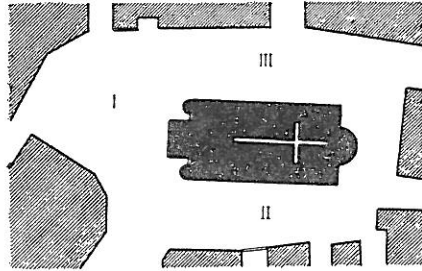
Εικ. 51. FREIBURG: Πλατεία της μητροπόλεως.

Εικ. 52. MONAXO: Frauenplatz.

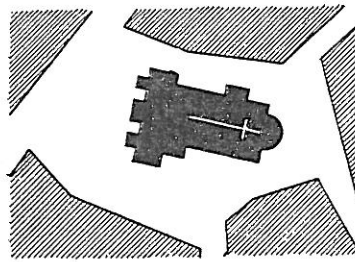

ση, για την εξύψωση αυτής της μεγαλόπρεπης αρχιτεκτονικής ιδέας. Θα ήταν δε επιθυμητό, να μπορεί κανείς να επισκοπήσει αυτό το έργο οικοδομικό σύνολο από μεγαλύτερη ακόμη απόσταση, και επομένως, εκεί όπου υπήρχαν οι προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο οδηγήθηκαν πλατύτεροι δρόμοι ακριβώς πάνω στην κύρια πύλη. Η εικ. 55

Εικ. 53. ULM: I. Πλατεία της μητροπόλεως. II. Άνω προαύλιο της εκκλησίας. III. Κάτω προαύλιο της εκκλησίας.

μέχρι το χαμηλό στεφάνι των παρεκκλησίων του ιερού, ενώ το μοναδικό συμμετρικό κέντρο στο πλάγιο κλίτος δεν βρίσκεται στη μέση. Εδώ όλα ανταποκρίνονται στην επιμήκη διάταξη του εσωτερικού, η οποία δεν ανέχεται μια θεώρηση από τα πλάγια και από μεγαλύτερη απόσταση που αντιβαίνει στην εσωτερική της φύση. Ούτε καν σχε-

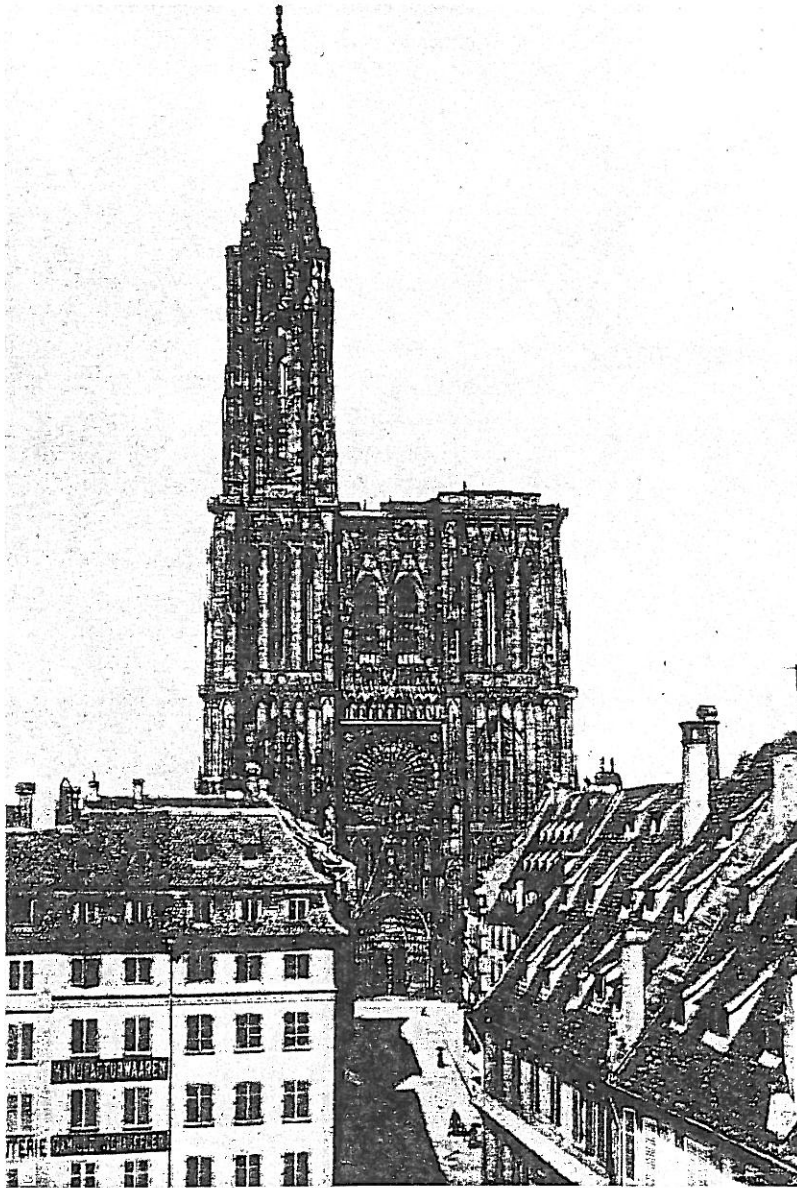
Εικ. 54. STETTIN: Προαύλιο του Αγ. Ιακώβου.

διαστικά δεν μπορεί να παραστήσει κανείς ικανοποιητικά ένα επίμηκες εκκλησιαστικό κτίσμα με πύργους στην πλάγια όψη, έτσι ώστε να προκύψει μια ευχάριστη διαβάθμιση του σχεδίου· εκτός αν παραλείψει κανείς το ανώτατο επίπεδο του πύργου, συμπεριλαμβανομένου και του τρούλλου, ώστε να επιτευχθεί ένα πιο κανονικό σχήμα, πράγμα άλλωστε που συμβαίνει ως επί το πλείστον σε τέτοια σχέδια. Έτσι μας γίνεται επιτα-

δείχνει μια τέτοια περίπτωση. Στην εκκλησία του Αγ. Σεβάλδου και στην εκκλησία του Αγ. Λαυρεντίου στην Νυρεμβέργη επιδειώχθηκε κάτι παρόμοιο, όσο βέβαια οι στενοί, γωνιώδεις δρόμοι της παλιάς πόλης το επέτρεπαν. Ακριβώς την αντίθετη όμως διάταξη απαιτεί η πλάγια όψη μιας γοθτικής εκκλησίας. Εδώ όλα είναι κίνηση, απ' τους υπερέχοντες πύργους, που έχουν μια λοξή καταφερειακή κλίση,

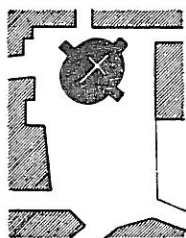
μέχρι το χαμηλό στεφάνι των παρεκκλησίων του ιερού, ενώ το μοναδικό συμμετρικό κέντρο στο πλάγιο κλίτος δεν βρίσκεται στη μέση. Εδώ όλα ανταποκρίνονται στην επιμήκη διάταξη του εσωτερικού, η οποία δεν ανέχεται μια θεώρηση από τα πλάγια και από μεγαλύτερη απόσταση που αντιβαίνει στην εσωτερική της φύση. Ούτε καν σχε-

διαστικά δεν μπορεί να παραστήσει κανείς ικανοποιητικά ένα επίμηκες εκκλησιαστικό κτίσμα με πύργους στην πλάγια όψη, έτσι ώστε να προκύψει μια ευχάριστη διαβάθμιση του σχεδίου· εκτός αν παραλείψει κανείς το ανώτατο επίπεδο του πύργου, συμπεριλαμβανομένου και του τρούλλου, ώστε να επιτευχθεί ένα πιο κανονικό σχήμα, πράγμα άλλωστε που συμβαίνει ως επί το πλείστον σε τέτοια σχέδια. Έτσι μας γίνεται επιτα-

Εικ. 55. Η μητρόπολη του Στρασβούργου.

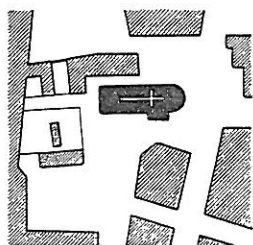
μένη μια σεβάσμια, παλιά, γοτθική εκκλησία, στη μέση ενός αχανούς πεδίου ασκήσεων, και τότε με μόνη την παράσταση αυτή θα έπρεπε να παραδεχθεί ότι εδώ θα είχε πράγματι καταστραφεί η ιδιαίτερη ρωμαλαία αίσθηση του αρχιτεκτονικού έργου. Παραπλήσιο παρά-

Εικ. 56.
ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗ:
Πλατεία του Αγ.
Παύλου με την εκ-
κλησία του Αγ.
Παύλου

δειγμα γι' αυτό, είναι η ελευθέρωση του καθεδρικού ναού της Κολωνίας, αλλά πολύ περισσότερο όμως η μικρότερη Votivkirche στην Βιέννη, σε μια πολύ μεγαλύτερη πλατεία. Εάν μετατείθετο η εκκλησία του Αγ. Στεφάνου της Βιέννης στην ατέλεια άδεια πλατεία της Votivkirche, θα έχανε όλη της την σημερινή μυστηριακή αίσθηση, ενώ η εξαισία Votivkirche, μεταταθειμένη στην θέση της μητρόπολης του Στρασβούργου, ή στην θέση της Notre Dame στο Παρίσι, θα έπρεπε να γεννά μια πολύ πιο ρωμαλαία αίσθηση απ' ότι στο τωρινό, ακατάλληλο περιβάλλον της.

Επομένως, η ίδια αρχή της ενοικοδόμησης, ισχύει επίσης και στον Βορρά, αν και υπό κάπως διαφορετικές συνθήκες. Στο Στρασβούργο υπάρχουν δώδεκα προσ- και ενοικοδομημένες εκκλησίες, όπως επίσης και ο καθεδρικός ναός, ενώ μία μόνο είναι ελεύθερα τοποθετημένη. Στο Mainz όλες οι παλιές εκκλησίες, συμπεριλαμβανομένου και του καθεδρικού ναού είναι επί-

Εικ. 57. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ:
Εκκλησία του Αγ.
Στεφάνου και πλατεία
του Αγ. Στεφάνου.

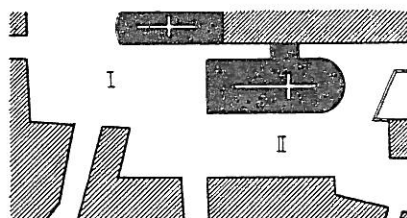
σης ενοικοδομημένες, ομοίως δε και στο Bamberg, την Φρανκφούρτη κ.λ.π. Κι αν όχι ανεξαιρέτως, πάντως σίγουρα κατά το πλείστον, συναντά κανείς παντού τις παλιές εκκλησίες ενοικοδομημένες. Η ελεύθερη διάταξη αποτελεί επίσης και στον Βορρά την εξαίρεση στον κανόνα και την αιτία γι' αυτό (το άλλοτε νεκροταφείο) διαπιστώνει κανείς ακόμα και σήμερα στις εν μέρει στρογγυλότητες αυτών των εκκλησιαστικών πλατειών (βλ. εικ. 52 έως 54), μοτίβο διαφορετικά ανεξήγητο, το οποίο συναντάται σαφέστατα και συχνότατα σε βόρειες γερμανικές πόλεις, όπως π.χ. στο

Danzig. Ακόμη και στις εξαιρέσεις, η γενική ισχύς του κανόνα επιβεβαιώνεται ακόμη περισσότερο, από το γεγονός ότι οι παλιές εκκλησίες δεν στέκονταν ποτέ με τέτοια ακρίβεια στο μέσον της πλατείας, ώστε το γεωμετρικό κέντρο βάρους τους να συμπίπτει με το γεωμετρικό κέντρο βάρους της πλατείας. Αυτό αποτελεί μια σύγχρονη, άνευ αξίας σχολαστικότητα, η οποία εμφανίζεται βέβαια με την χρήση του

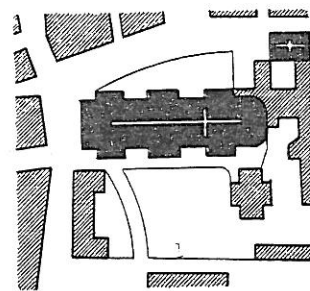
διαβήτη και του χάρακα στο σχεδιαστήριο σαν από μόνη της, με την θέα όμως των κτισμάτων στη φύση συνδέεται μόνον μέχρι του σημείου εκείνου που κάθε δράση περιορίζεται εκ των προτέρων στο ελάχιστο μέτρο. Ποιά σημασία έχει αυτό για την ελεύθερη τοποθέτηση παλιών εκκλησιών, μπορεί να συναχθεί από τις εικ. 56 έως 60. Η εκκλησία του Αγ. Παύλου στην Φρανκφούρτη (εικ. 56) στέκεται ελεύθερη, στριμωγμένη όμως τόσο πολύ στην μια γωνία της πλατείας, ώστε η εντύπωση που δημιουργείται, είναι αυτή ενός οικοδομήματος ευρισκόμενου στον τοίχο της πλατείας, κι όχι στο μέσο της. Μιά παρόμοια θέση ως προς το τοίχωμα της πλατείας, καταλαμβάνει και η εκκλησία του Αγ. Στεφάνου στην Κωνσταντία (εικ. 57), στην οποία επιπλέον ανήκουν και δύο ανστηρά χωρισμένες πλατείες. Το ίδιο ισχύει ουσιαστικά και για τον καθεδρικό ναό του Regensburg (εικ. 58), όπου επιπλέον αξίζει να προσεχθούν, το καλοζυγισμένο στενόμακρο σχήμα της πλατείας του ναού, που είναι υπολογισμένο με βάση την πρόσοψη του ναού, όπως και το πλατύμορφο σχήμα της οδού του καθεδρικού ναού.

Μία εκμετάλλευση και των τριών πλευρών του μνημειακού αρχιτεκτονικού έργου, προς σχηματισμό τριών πλατειών εντελώς στο ιταλικό πνεύμα, διαπιστώνεται και στην μητρόπολη της Κωνσταντίας (εικ. 59), στον καθεδρικό ναό του Schwerin (εικ. 60), και αλλού.

Το ότι παράλληλα μ' όλα αυτά, οι παλιές πλατείες των βορείων πόλεων μοιάζουν με τις ιταλικές όσον αφορά το σχήμα και το μέγεθος, αλλά και ότι επίσης σχετικά με τις ασυμμετρίες, πάλι δεν τους λείπει τίποτα, δεν χρειάζεται καθόλου να αναφερθεί. Μόνο για τον σκοπό της δυνατότητας σύγκρισης και της ενθάρρυνσης της κατ' ιδίαν σπουδής, θα παρατεθούν επίσης και τα ακόλουθα σκίτσα, δηλαδή η διαμόρφωση του χώρου του καθεδρικού ναού του Würzburg (εικ. 61), η διαμόρφωση του χώρου του δημαρχείου και της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου στο Κίελο (εικ. 62), και των πλατειών γύρω απ' το βασιλικό θέατρο στην Κοπεγχάγη (εικ. 63).

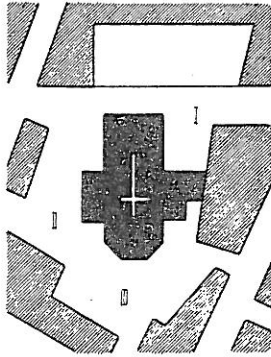

Εικ. 58. REGENSBURG: I. Πλατεία του καθεδρικού ναού. II. Οδός του καθεδρικού ναού

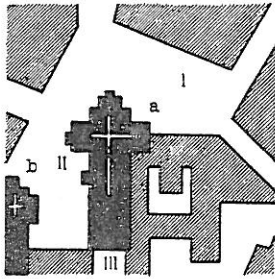
Εικ. 59. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ: Η μητρόπολις με τις πλατείες της.

Ακόμα πιο σαφώς απ' ό,τι στις εκκλησίες, εκφράζεται ο παλιός καλός κανόνας στα δημαρχεία και στις πλατείες των αγορών, διότι επιπλέον εδώ, δεν υφίσταται κανένας λόγος για κατ' εξαίρεση ελεύθερη τοποθέτηση. Ένας μικρός αριθμός παραδειγμάτων θα αρκούσε κι εδώ για να παρουσιάσει τον γενικό τύπο σε μερικές απ' τις παραλλαγές του. Έναν ενδιαφέροντα συνδυασμό κτισμάτων και πλατειών δείχνει η εικ. 64. Η εκκλησία του Αγ. Μαρτίνου σπρωγμένη στον τοίχο, με στενομέτωπη πλατεία μπροστά στην στενή πλευρά και με ξεχωριστή πλατυμέτωπη πλατεία στην επιμήκη πλευρά. Το παλιό δημαρχείο ενοικοδομημένο στην πλατεία της αγοράς, ενώ το νέο δημαρχείο στήθηκε σ' άλλη θέση ως

Εικ. 60. SWERIN: Ο καθεδρικός ναός.

σύνγχρονο οικοδομικό τετράγωνο, ασύνδετο, στην μέση του οικοπέδου. Αλλά και στο Gewandhaus αντιστοιχεί στην στενή πλευρά μια στενομέτωπη πλατεία και στην μακρυνά πλευρά μια πλατυμέτωπη. Έτσι προκύπτει μια κοινή σύμπραξη προς ένα μεγαλύτερο σύνολο, όπου κάθε μια πλατεία και κάθε ένα κτήριο καθ' εαυτό, φθάνει σε ύψιστη δράση. Ακολουθώντας την ίδια σωστή

Εικ. 61. WÜRZBURG: a. Καθεδρικός ναός. b. Νέα μητρόπολις. I. Paradeplatz. II. Πλατεία της μητροπόλεως. III. Πλατεία του καθεδρικού ναού.

ακολουθώντας την ίδια σωστή αίσθηση, ωθήθηκε το δημαρχείο του Στετίνου (εικ. 65) προς το ένα τείχος της πλατείας, έτσι ώστε ο όγκος της πλατείας να παραμείνει κλειστός.

Ενοικοδομημένο, και από δύο πλευρές μέσω αντίστοιχων πλατειών ενισχημένο στην αξία του, είναι το δημαρχείο της Κολωνίας στην Altmarkt (εικ. 66). Στο Αννόβερο το παλιό δημαρχείο στέκεται στο τείχος της πλατείας της αγοράς (εικ. 67), ενώ απέναντί του η εκκλησία του Αγ. Μαρτίνου είναι στριμωγμένη στο τείχος της πλατείας. Στο Lübeck πάλι, το δημαρχείο βρίσκεται σε άμεση σχέση με την κίνηση της

αγοράς και σε εγγύτατη γειτνίαση με τον καθεδρικό ναό (εικ. 68). Κι έτσι μπορούν ακόμα να παρατεθούν πολλά παρόμοια παραδείγματα. Το ότι οι δρόμοι δεν μπορούν να εισβάλλουν πάντα με τον άριστο τρόπο, είναι κατανοητό, διότι εδώ, υπάρχουν πολλά που συνδέονται πάρα πολύ με κληρονομημένες καταστάσεις. Κι όμως ακόμα

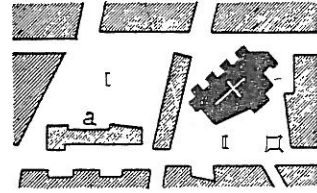
και στις χειρότερες περιπτώσεις, η αίσθηση αυτών των πλατειών, σε σχέση με τις διαμελισμένες σύγχρονες πλατείες, εξακολουθεί να είναι ισχυρά κλειστή, συχνά δε επίσης και εξ' αιτίας της καμπυλότητας των δρόμων, η οποία δεν επιτρέπει διαμέσου των, μια πιο μακρυνή θέα προς τα έξω.

Δεν μπορεί να γίνει εύκολα αποδεκτό ότι σ' όλα αυτά τα σχέδια των βόρειων πολεοδομών προβαλλόταν πάντοτε ως ιδεώδες η διαρρυθμίση ενός αρχαίου Forum. Παντού εργάστηκαν ακριβώς αυτόνομα, πάντοτε όμως στο ίδιο πνεύμα, διότι ακριβώς έτσι και μόνον έτσι είναι σύμφωνο με την φύση και διότι αυτοί μπορούσαν εύκολα να βρουν αυτό το φυσικό, αφού έκριναν και ρύθμιζαν τα

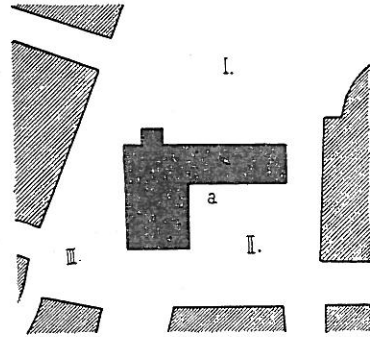
πάντα επι τόπου, άμεσα και στην πραγματική τους δράση, ενώ εμείς εργαζόμαστε στο σχεδιαστήριο, την δε πλατεία για την οποία έχει προκυρηχθεί ένας διαγωνισμός, δεν την έχουμε δει ποτέ στην πραγματικότητα. Και έτσι πρέπει κανείς να είναι διπλά ευχαριστημένος όταν μπορεί να τοποθετήσει ένα τέτοιο τυποποιημένο, συντεταγμένο

κατά κάποιον τρόπο για όλες τις περιπτώσεις σχέδιο, μέσα στην μέση μιας άδειας πλατείας, χωρίς οποιαδήποτε οργανική σύνδεση με το περιβάλλον, ή έστω με το ύψος των ορόφων ενός συγκεκριμένου κτηρίου. Βιομηχανοποιημένα είδη. Αυτή είναι πάλι, ακόμη κι εδώ η σφραγίδα του σύγχρονου, όλα να βγαίνουν σε πληθώρα απ' το ίδιο καλούπι. Αυτό είναι στον τομέα αυτό η τάση των καιρών μας. Απεναντίας θα αναφέραμε δύο ακόμα παραδείγματα για να δείξουμε όλα αυτά, που οι παλαιοί

συσώρευαν ακόμη και στον Βορρά πάνω σε μια πλατεία για την επίτευξη μιας ισχυρής εντύπωσης, η οποία εξύψωνε μια ολόκληρη πόλη, ακόμη κι αν ήταν συνδεδεμένη σ' ένα μόνο σημείο. Η εικ. 69 δείχνει την κατάσταση του χώρου γύρω απ' το Δημαρχείο της Βρέμης. Και τι δεν έχει συγκεντρωθεί εδώ σε μνημειακά έργα! Κάτι παρόμοιο επιδειώχθηκε και στον καθεδρικό ναό του Münster (εικ. 70), όπου ομοίως ένας μεγαλύτερος αριθμός δημόσιων κτισμάτων σχηματίζει

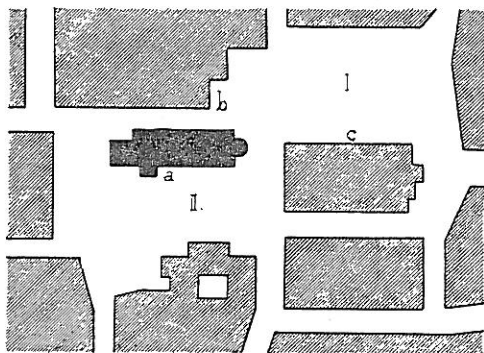

Εικ. 62. ΚΙΕΛΟ: Εκκλησία του Αγ. Νικολάου. α. Δημαρχείο.

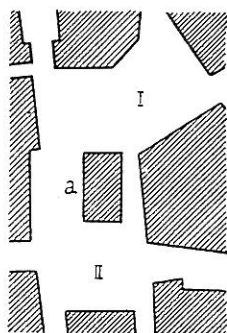
Εικ. 63. ΚΟΠΕΓΧΑΓΗ: α. Βασιλικό θέατρο.

τα τοιχώματα της πλατείας. Η καμπύλωση υποδηλώνει το άλλοτε νεκροταφείο, κι όμως μολαταύτα ο καθεδρικός ναός εμφανίζεται στην μια πλευρά προσοικοδομημένος. Γνήσια ιταλικό, αλλά και στην πραγματικότητα επίσης έργο ιταλών δημιουργών (Scamozzi, Solari

Εικ. 64. BRAUNSCHWEIG: a. Εκκλησία του Αγ. Μαρτίνου b. Παλιό Δημαρχείο c. Gewandhaus I. Πλατεία της αγοράς.

δημιουργήσουν μια ομάδα κλειστών πλατειών. Γι αυτόν τον σκοπό, ήταν προπαντός απαραίτητο το κλείσιμο της πλατείας του καθεδρικού ναού μέσω κιονοστοιχιών, δηλ. υπερδομημένων τοξωτών περασμάτων. Αυτές ανταποκρίνονται απόλυτα στον σκοπό τους, αφού

Εικ. 65. ΣΤΕΤΤΙΝΟ:
a. Δημαρχείο.

η ιταλική διάταξη, ακόμα κι όσον αφορά την θέση του κτίσματος (εικ. 73). Επίσης η πλατεία του καθεδρικού ναού στο Trento και αυτή στο Trier μπορούν να συμπεριληφθούν στις πλατείες με ιταλικές απηχίσεις, όπου θα έπρεπε ρητώς να εξαρθεί ότι δεν μπορούν να ξε-

κ.λ.π.) είναι το εξάισιο σύνολο παλατιών γύρω απ' τον καθεδρικό ναό του Salzburg (εικ. 71). Εδώ, έχει χρησιμοποιηθεί κάτι σπάνιο βορειώς των Άλπεων, το θέμα δηλαδή της κιονοστοιχίας (σ' αυτό το σημείο μια διπλή υπόστηλη αίθουσα δεξιά κι αριστερά του καθεδρικού ναού) προς επίτευξη της επιδιωκόμενης εντύπωσης. Προφανώς εδώ η πρόθεση των αρχιτεκτόνων ήταν η ακόλουθη: να

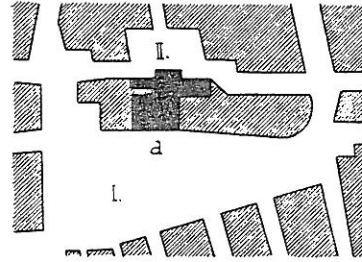
διατηρώντας ελεύθερη την δίοδο, διαχωρίζουν εν τούτοις τις πλατείες μεταξύ τους, εμφανίζουν την κάθε μια καθ' εαυτή ως κλειστό σύνολο και επι πλέον συνδέουν τον καθεδρικό ναό με την άλλοτε επισκοπική έδρα, πράγμα το οποίο είναι εξίσου πολύτιμο τόσο από την άποψη της καθημερινής χρήσης (της πρόσβασης προς τα ορατόρια κ.λ.π.), όσο και από την άποψη της καλλιτεχνικής εντύπωσης.

Το μοναδικό μεγαλύτερο σύνολο πλατειών στην Νυρεμβέργη (εκτός της πλατείας της αγοράς) βρίσκεται γύρω απ' την Egydienkirche, στο οποίο οικοδόμημα, που έχει κατασκευαστεί απόλυτως στο ιταλικό ύφος, δεν εκπλήσσει καθόλου

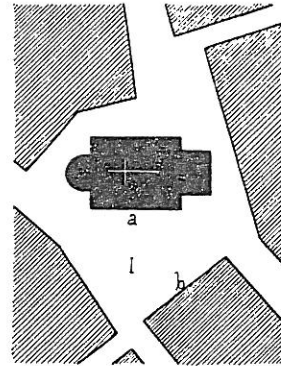
χωρίζουν μεταξύ τους μια λαϊκή ιταλική από μία λαϊκή γερμανική διάταξη πλατείας, αλλά ότι εδώ πρόκειται κυρίως μόνο για το μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ομοιότητας με το Forum.

Η παλιότερη γερμανική οικοδομική διαμόρφωση, που επεδίωκε μια ενσυνείδητη απομίμηση της παλιάς Ρώμης, είναι ο καθεδρικός ναός του Hildesheim με την περιοχή του (εικ. 74). Ο φορέας αυτής της ιδέας, φαίνεται να είναι ο μεγάλος φιλότεχνος επίσκοπος Bernward von Hildesheim, ο οποίος έπαιρνε μαζί του στα ταξίδια του στην Ιταλία καλλιτέχνες, για να συντάσσουν σχέδια. Βεβαίως είχε περάσει η εποχή κατά την οποία η αρχαία Ρώμη εξυμνείτο, ενσυνείδητα ακόμη, ως η αυθεντία που διδάξε τις τέχνες, όπως αυτό το μαρτυρά και ο συγγραφέας των παλιότερων τμημάτων του Hegaklius, λέγοντας στην εισαγωγή του πρώτου του βιβλίου: “Ξέπεσε το στολίδι του πνεύματος, το οποίο λάμπρυνε τον λαό της Ρώμης, και χάθηκε η φροντίδα μιας σοφής συγκλήτου. Ποιός θα μπορούσε τώρα να επιδοθεί σ’ αυτές τις τέχνες τις οποίες επενόησαν εκείνοι οι πολυτάλαντοι δημιουργοί, ποιός δύναται να τις δείξει και σ’ εμάς;” Δεν ήταν όμως εντελώς σβησμένη η ανάμνηση του μεγαλείου της αρχαίας Ρώμης, και ακόμη και σήμερα πνέει προς εμάς μια θαυμάσια ιδιότυπη αύρα αυτού του πνεύματος, όταν αντικρύζουμε την μικρή χάλκινη απομίμηση της στήλης του Τραϊανού στην αυλή του καθεδρικού ναού στο Hildesheim, και διαμέσου των χάλκινων πυλών του καθεδρικού ναού φέρνουμε στην μνήμη μας τις μεγάλειώδεις θύρες του Πανθέου.

Το ιδεώδες της αρχαίας Ρώμης εξαφανιζόταν όλο και περισσότερο από την μνήμη, ακόμα και στην ίδια την Ιταλία. Ο κόσμος της μεσαιωνικής τέχνης ωριμάζε προς την ολοκλήρωσή του, ώστε μόλις με την επίτευξη και των τελευταίων στόχων του να κάνει ξανά τόπο στο αρχαίο πρότυπο. Θα νόμιζε κανείς τώρα, ότι με την αναζωογόνηση του παλιού υπόστηλου και δοκιδωτού κτίσματος και με

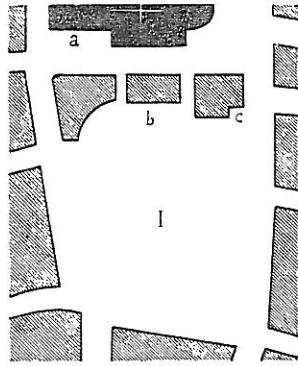
Εικ. 66. ΚΟΛΩΝΙΑ: a. Δημαρχείο .
I. Παλιά αγορά.

Εικ. 67. ANNOBEPO:
a. Εκκλησία της αγοράς.
b. Παλιό Δημαρχείο
I. Πλατεία της αγοράς.

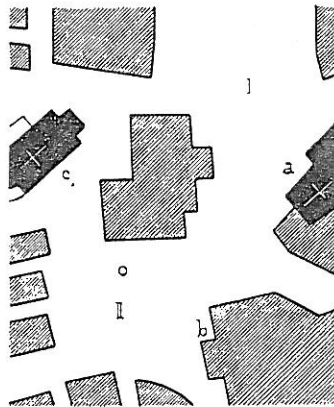

την είσοδο ολόκληρου του Ολύμπου στις παραστάσεις της ποίησης, της ζωγραφικής και της γλυπτικής, θα θυμόταν κανείς και τα παλιά συγκροτήματα των Foren. Αυτό όμως δεν συνέβει. Δρόμοι και πλατείες

Εικ. 68. LÜBECK:
a. Καθεδρικός ναός.
c. Δημαρχείο. I. Πλατεία της αγοράς.

στούν την γένεσή τους σ' αυτήν την επιδίωξη για ισχυρές προοπτικές δράσεις. Δεν αρκεί ότι όλα τα βοηθητικά μέσα προοπτικής εξαντλήθηκαν στα αρχιτεκτονικά φόντα της ζωγραφικής, έπρεπε όλα αυτά να

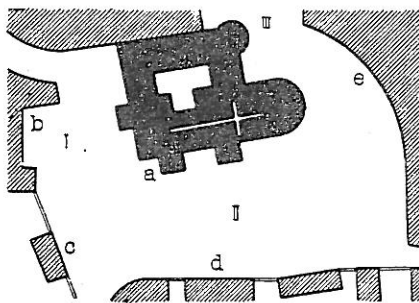

Εικ. 69. BREMEN: I. Προάυλιο του καθεδρικού ναού.
II. Πλατεία της αγοράς με τον ανδριάντα του Roland.
a. Καθεδρικός ναός. b. Δημαρχείο και χρηματιστήριο.
c. Frauenkirche.

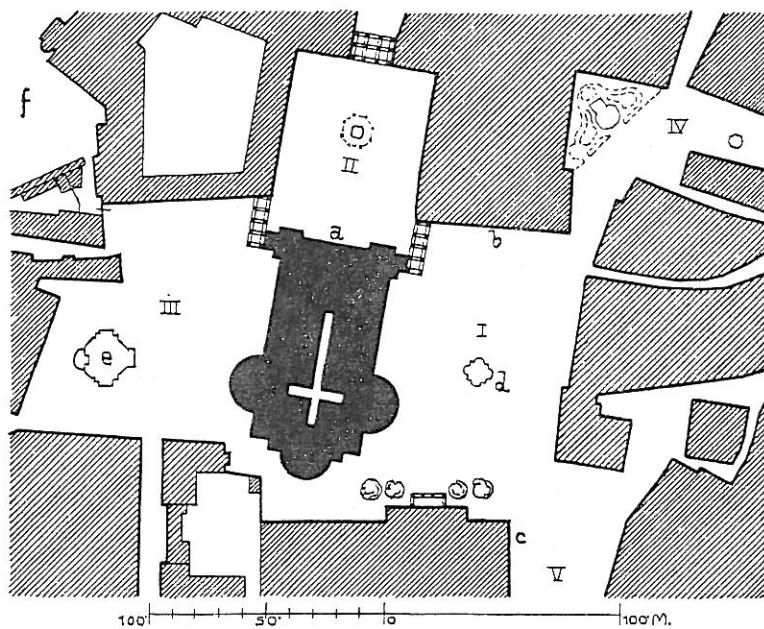
έμειναν μακριά από κάθε αλλαγή ύψους και μεταβλήθηκαν μόνο μέχρι του σημείου εκείνου που το αλλαγμένο ύψος των περιβάλλοντων κτηρίων προσέφερε μια διαφορετική όψη. Στην καλλιτεχνική εξέλιξη των ίδιων των οικοδομημάτων περιέχονταν όμως στοιχεία, τα οποία τελικά θα γίνονταν αποφασιστικά για την διαμόρφωση των πλατειών, αν και όχι στο πνεύμα της Αρχαιότητας. Αυτή η ζύμωση ήταν κατάλληλη για την σπουδή των προοπτικών δράσεων, στην οποία τελικά η ζωγραφική, η γλυπτική και η αρχιτεκτονική αμίλλωνταν μεταξύ τους. Ένα πλήθος αρχιτεκτονικών διατάξεων, μια σειρά μάλιστα νέων ειδών κτηρίων (Gloriette, Belvedere κ.λ.π.), χρω-

ματωθούν και στην πραγματικότητα. Δεν αρκεί ότι η κατασκευή εντυπωσιακών σκηνογραφιών για τα θέατρα καλλιεργήθηκε ως ξεχωριστή τέχνη, έπρεπε ακόμα και ο αρχιτέκτονας να κατασκευάσει τα κτήρια, τις κιονοστοιχίες, τα μνημεία, τις κρήνες, τους οβελίσκους του κ.λ.π. σύμφωνα με τους ίδιους κανόνες. Έτσι λοιπόν προέκυψαν τα μεγάλα κλειστά προαύλια εκκλησιών και πλατειών, οι διαμορφώσεις κήπων, οι μακρινές θέες, οι θέες διαμέσου κάθε είδους ανοίγματος και οι πλούσια διαμόρφωση του μοτίβου τις ράμπας ανόδου μπροστά στα μνημειακά κτίσματα. Ο χώρος, σαν σκηνικό θέατρο, κλειστός απ' τις τρεις πλευρές, ανοιχτός απ' την τέταρτη (την πλευρά του παρατηρητή), γίνεται κύριο μοτίβο όλων των

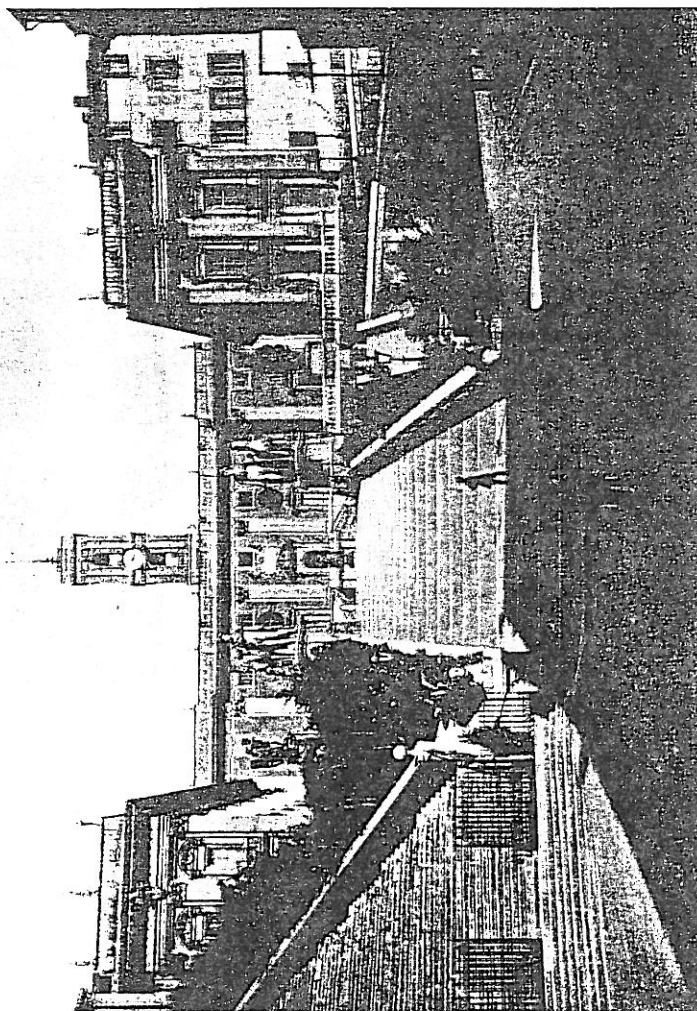
διατάξεων. Όλο το πλήθος αυτών των εντυπωσιακών μοτίβων είναι νέο, είναι η αναμφισβήτητη πνευματική περιουσία της εποχής του, διότι όλα τους έχουν ξεφυτρώσει απ' την σπουδή της προοπτικής θεωρίας, που μόλις τελευταία είχε φθάσει σε ωριμότητα. Όπου κι αν ανατρέξει κανείς στο πλήθος του ιστορικού υλικού, βρίσκει πάντα σπουδαία πράγματα, και όχι σπάνια η ομορφιά των πλατειών, η έξοχη διάταξη του συνόλου και η αριστοτεχνική κατανομή της διακόσμησης, υπερβάλουν κατά πολύ την καλλιτεχνική αξία των κτηρίων και των μνημείων. Πλουσιότατα αναπτυγμένος εμφανίζεται ο νέος κόσμος της πολεοδομίας στα έργα του Bagoek. Το ότι βέβαια κάποιες, τρόπον τινά υπάρχουσες συλλήψεις

Εικ. 70. MÜNSTER: Πλατεία του καθεδρικού ναού. a. Καθεδρικός ναός b. Επισκοπική αυλή c. Μουσείο d. Ständehaus e. Τρόπεζα.

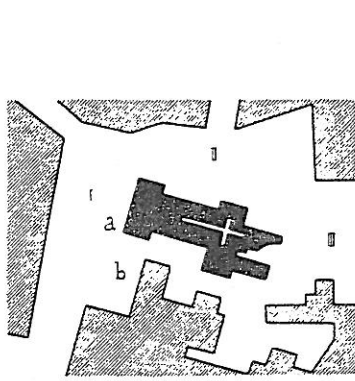
Εικ. 71. SALZBURG: I. Residenzplatz. II. Πλατεία του καθεδρικού ναού. III. Kapitelplatz. IV. η άλλοτε πλατεία της αγοράς. V. Πλατεία Mozart. a. Καθεδρικός ναός. b. Επισκοπική έδρα. c. Έδρα της πολιτικής διοίκησης. d. Κρήνη. e. Δεξαμενή για το πλύσιμο των αλόγων. f. Αγ. Πέτρος.

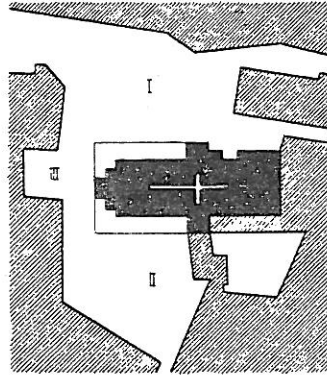
Εικ. 72. Το Κοππιόλιο στην Ρώμη.

ιδεών ανήκουν ήδη στην πρώιμη Αναγέννηση, δεν χρειάζεται καμιά εξήγηση. Τέτοιους προδρόμους, τους έχει κάθε εφεύρεση. Ότι όμως αντιθέτως, μόνο πάρα πολύ λίγες απ' αυτές διατηρήθηκαν εν χρήση μέχρι και τις μέρες μας, προκαλεί πάρα πολύ την έκπληξή μας.

Στα πρώιμα παραδείγματα συγκροτημάτων κλεισμένων απ' τις

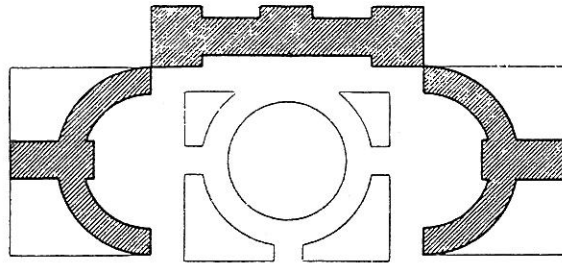

Εικ. 73. ΝΥΡΕΜΒΕΡΓΗ:
a. Egidienkirche. b. Γυμνάσιο.

Εικ. 74. ΗΙΛΔΕΣΧΕΙΜ: I. Το μεγάλο
προαύλιο του καθεδρικού ναού. II. Το
μικρό προαύλιο του καθεδρικού ναού.

τρεις πλευρές, ανήκει το προαύλιο του Palazzo Pitti στην Φλωρεντία, και επιπλέον η αναμόρφωση της πλατείας του Καπιτωλίου στην

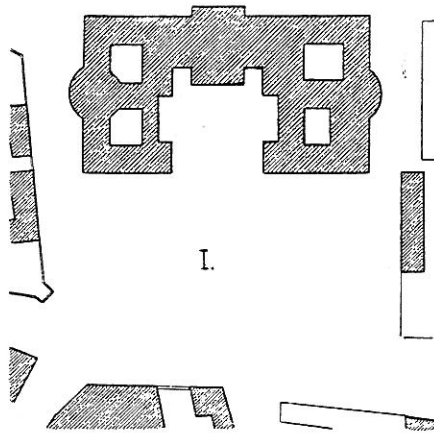

Εικ. 75. ΚΟΒΛΕΝΖ: Ανάκτορο.

Ρώμη (εικ. 72), που άρχισε σύμφωνα με ιδέα του Μιχαήλ Αγγέλου το 1536. Μιά απ' τις ωραιότερες πλατείες αυτού του είδους, όπου τρεις πλευρές αποτελούν ένα ενιαίο αρχιτεκτονικό σύνολο, χωρίς εκβολές δρόμων, είναι η ήδη αναφερθείσα Josepfsplatz στη Βιέννη, της οποίας η μεγαλειώδης γαλήνη παραμένει ανυπέρβλητη. Γενικά η Βιέννη είναι ασυνήθιστα πλούσια σε αριστουργηματικά Barock συγκροτήμα-

τα, διότι κατά την περίοδο άνθησης αυτού του καλλιτεχνικού ρεύματος αναπτυσσόταν μια ζωηρή οικοδομική δραστηριότητα και απασχολούνταν εδώ δημιουργοί πρώτης κλάσσεως. Η Piaristenplatz στην όγδοη περιφέρεια μπορεί να αναφερθεί ως υπόδειγμα μιας έξοχα εντυπωσιακής εκκλησιαστικής πλατείας.

Πολύ πιο συχνά απ' ό,τι με τα πολεοδομικά σύνολα, δραστηριοποιείται η τέχνη των αρχιτεκτόνων του Barock με ανακτορικά κτίσματα και με τα τεράστια οικοδομικά συμπλέγματα των μεγάλων μοναστηριών. Εδώ χρειάζεται μόνο να γίνει υπόμνηση των μονών Melk, Götweig, Kremsmünster, St. Florian, του Eskorial και άλλων παρόμοιων, για να έχουμε πάλι προ οφθαλμών όλες τις δοκιμασμένες αρχές

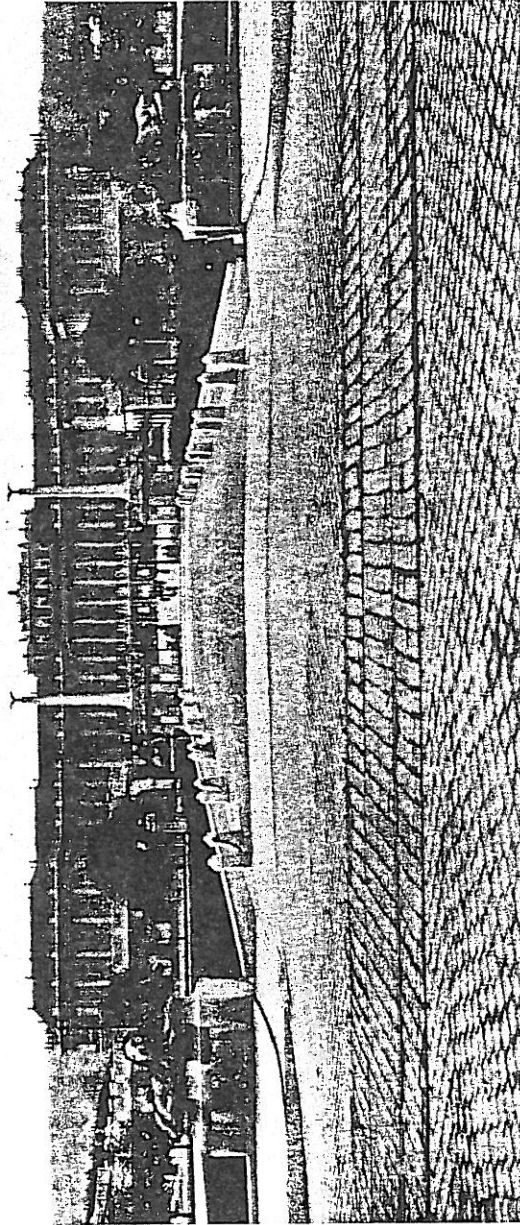

Εικ. 76. WÜRZBURG: Έδρα (Residenz).

της ενοικοδομήσεως της εκκλησίας, του προαυλίου, των προοπτικών εικόνων, κ.λ.π. Στα ανακτορικά κτίσματα του Barock, αλλά και σε μεταγενέστερα, έχει γίνει πράγματι μόνιμο θέμα το προαύλιο με χτισμένες τις τρεις πλευρές και ελεύθερη την τέταρτη. Όλα τα πολυάριθμα συγκροτήματα ηγεμονικών εδρών του περασμένου αιώνα, ακολουθούν σχεδόν ανεξαιρέτως αυτόν τον τύπο, όπως π.χ. το ανάκτορο στο Koblenz (εικ. 75), η έδρα στο Würzburg (εικ. 76), το Zwinger στη Δρέσδη, και πολλά άλλα. Ένα απ' τα μεγαλοπρε-

πέστατα συγκροτήματα αυτού του είδους, το ανάκτορο στο Schöpfung στη Βιέννη (εικ. 77), ξεχωρίζει ήδη από μακριά, χάρις στην ιδιαίτερα εντυπωσιακή προσπέλαση πάνω από την Wienerbrücke (γέφυρα της Βιέννης).

Ιδιάξουσα δε, είναι η περίπτωση του Barock, έναντι όλων των προγενέστερων περιόδων, και διότι τα συγκροτήματά του δεν δημιουργήθηκαν σταδιακά, αλλά επινοήθηκαν πάνω στο σχεδιαστήριο με μια μονοκοντυλιά, σύμφωνα ακριβώς με τον σύγχρονο τρόπο. Απ' αυτό μπορεί κανείς να συμπεράνει, ότι όταν διατυπώνονται παράπονα για την πεζότητα των σύγχρονων πολεοδομικών μας συνόλων και των συνόλων των πλατειών μας, δεν πρέπει να θεωρηθεί υπεύθυνος γι' αυτό μόνο ο τρόπος αυτός της σύνθεσης, αλλά απλώς και μόνο δεν επιτρέπεται το γεωμετρικό σχήμα και οι γραμμές του χάρακα να γίνονται αυτοσκοπός.

Εικ. 77. Το ανάκτορο Schönbrunn στην Βιέννη.

Στα συγκροτήματα του Βαγοκ, όλα έχουν καλώς σταθμιστεί, και έχουν προκαθοριστεί ως προς την παρουσία τους στην πραγματικότητα. Ο υπολογισμός της προοπτικής δράσης και η ικανότητα στην διαμόρφωση της πλατείας, είναι προ παντός η ισχυρότερη πλευρά αυτού του καλλιτεχνικού ρεύματος. Παρά την ουσιαστική διαφορά από τις βασικές αρχές της Αρχαιότητας, πρέπει να του αναγνωρισθεί ότι επέτυχε μian ιδιότυπη ακμή στην τέχνη των πολεοδομικών συνόλων.

Η ιδέα της θεατρικής προοπτικής, που ενυπάρχει στην βάση όλων αυτών των διατάξεων, αποτυπώνεται σαφώς σ' όλα γενικά τα ανακτορικά και μνημειακά κτίσματα. Το εμφανιζόμενο στην εικ. 75 συγκρότημα του ανακτόρου στο Koblenz, συναντάται πάλι στο Zwinger στη Δρέσδη και σε πολλά άλλα μέρη. Ακόμα πιο διδακτική ειδικά σε αντίθεση με την προτιμώμενη σήμερα διαδικασία, είναι η κατανομή των πτερυγών της ηγεμονικής έδρας στο Würzburg (εικ. 76). Εάν λάβει κανείς υπ' όψη ό,τι θεωρείται σύγχρονο δημαρχείο, ή πανεπιστημιακό κτήριο, ή οποιοδήποτε άλλο, ακόμα πιο εκτεταμένο κτηριακό σύμπλεγμα, το οποίο απαιτεί πολυάριθμες μεγαλύτερες και μικρότερες αυλές, τότε θα συναντήσει συχνά μια παραλλαγή, παρόμοια μ' εκείνη της εικ. 76, στην οποία οι ενδιάμεσες πτέρυγες είναι έτσι διατεταγμένες, ώστε να προκύπτει ένας μεγάλος αίθριος χώρος στην μέση και από δύο μικρές αυλές εκατέρωθεν. Αυτή η διάταξη είναι πολύ αρεστή. Στη Βιέννη έτυχε να χρησιμοποιηθεί δύο φορές, η μια δίπλα στην άλλη: στο νέο Δημαρχείο και στο Πανεπιστήμιο, των οποίων η κατανομή των πτερυγών μπορεί να συναχθεί απ' τα σκίτσα που ακολουθούν παρακάτω. Πολύ θεμελιώδης είναι η διαφορά ανάμεσα σ' αυτή την σύγχρονη διάταξη και σ' εκείνη του παλιού δημιουργού της εποχής του Βαγοκ. Σύμφωνα με την σύγχρονη μέθοδο, η μεγάλη αυλή (αν και καθ' εαυτή μεγαλύτερη από κάποια ήδη αξιολογη αστική πλατεία) συνανήκει στο εσωτερικό του κτηρίου. Αυτό προκύπτει κατ' ανάγκη από το γεγονός ότι το συνολικό κτήριο σε σχέση με το έξω, έχει συλληφθεί εκ των προτέρων ως αδιάρρητος οικοδομικός κύβος, σύμφωνα με το σύγχρονο σύστημα των οικοδομικών τετραγώνων. Η αλλαγή αυτού δεν ενέπιπτε καθόλου στην σφαίρα επιρροής του μεμονωμένου αρχιτέκτονα, διότι αυτό έχει ήδη δοθεί έτσι στο πολεοδομικό σχέδιο. Εντελώς διαφορετικά ενεργούσε σ' αυτές τις περιπτώσεις το Βαγοκ. Τότε, η μία πλευρά της μεγάλης αυλής αφηνόταν ελεύθερη και έτσι ο τεράστιος χώρος της αυλής με την μεγαλόπρεπη αρχιτεκτονική του ενσωματωνόταν στην αστική εικόνα και παραδινόταν ελεύθερος στην θέα των περαστικών. Σε ποιά πλευρά βρίσκεται λοιπόν πάλι το πλεονέκτημα; Ολοφάνερα πάλι προς το μέρος των παλιών δημιουργών. Η ευθύνη όμως δεν βαρύνει

τον αρχιτέκτονα αλλά και πάλι, μόνο την σάπια πολεοδομική τεχνολογία. Οι κολοσσιαίες αυλές των παρατεθέντων βιεννέζικων μνημειακών κτηρίων είναι βέβαια αριστουργηματικά έργα πρώτης τάξεως. Ποιός τα βλέπει όμως; Μη υπολογιζομένων των καθηγητών και σπουδαστών, που έχουν κατά κάποιο τρόπο διαρκή επαφή μ' αυτά, μπορεί κανείς να υποστηρίξει με βεβαιότητα, ότι ούτε καν το 5% του βιεννέζικου πληθυσμού έχει δει, ή πρόκειται να δει την εξαίσια στοά του Πανεπιστημίου.

Αν παρακολουθήσει κανείς την σύλληψη λεπτομερώς, ακόμη περισσότερο, τότε διαπιστώνει εύκολα, πως ο αρχιτέκτονας περιορίστηκε παντού, λόγω του προηγούμενου καθορισμού του οικοπέδου ως σύγχρονου οικοδομικού κύβου. Απ' αυτό το γεγονός υποφέρει περισσότερο το ιδανικά επιτυχημένο μέρος της κύριας πύλης. Αυτό το κτίσμα με το πλούσια σμιλεμένο τελείωμά του και την ράμπα ανόδου, χρειάζεται απ' την φύση του χώρο για να αναπτυχθεί. Αυτός όμως δεν ήταν δεδομένος και έτσι η ράμπα έπρεπε να συμπιεστεί κατά το δυνατόν πάνω στο κτήριο, και όλα έπρεπε να συνωστιστούν προς τα πίσω. Και τι δε θα μπορούσε σε μια τέτοια περίπτωση να κερδηθεί σε εντύπωση, αν ο αρχιτέκτονας είχε επίσης την δυνατότητα, με περισσότερη ελευθερία να κάνει χρήση του περιβάλλοντος και της πλατείας!

VIII

Η ΦΤΩΧΕΙΑ ΘΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΠΕΖΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΩΝ ΣΥΝΟΛΩΝ

Είναι άκρως παράδοξο να βλέπει κανείς, πως στην σύγχρονη εποχή, η ιστορία της καλλιτεχνικής πλευράς της πολεοδομίας δεν συμβαδίζει καθόλου με την ιστορία της αρχιτεκτονικής και των άλλων εικαστικών τεχνών. Με πείσμα βαδίζει η πολεοδομία τον δικό της δρόμο, αδιαφορώντας για όλα όσα συμβαίνουν δεξιά κι αριστερά της. Ήδη από την Αναγέννηση και το Barock, προξενούσε εντύπωση να συναντά κανείς αυτή την διαφορά, στην νεώτατη όμως εποχή, αυτή η αντίθεση οξύνθηκε ακόμη περισσότερο όταν για δεύτερη φορά ξεθάφτηκαν τα παλιά καλλιτεχνικά ρεύματα. Αυτή τη φορά προσκολλήθηκε κανείς πολύ αυστηρότερα στην ορθότητα της μίμησης. Όλα έπρεπε να τα συναισθανθεί κανείς με την μεγαλύτερη δυνατή πιστότητα στο παλιό πρότυπο των παλαιών. Ακόμη και αντίγραφα παλιών οικοδομημάτων δημιουργήθηκαν με δαπανηρή μνημειακή εκτέλεση, και μάλιστα χωρίς ιδιαίτερο λόγο και χωρίς να ανταποκρίνονται σε κάποια πρακτική ανάγκη, αλλά απλώς και μόνο από θαυμασμό προς την λαμπρότητα της παλιάς τέχνης. Η Walhalla στο Regensburg προέκυψε ως είδωλο ενός ελληνικού ναού, η Loggia dei Lanzi βρήκε την απομίμησή της στο Μόναχο, παλαιοχριστιανικές βασιλικές ανεγέρθηκαν ξανά, ελληνικά προπύλαια και γοθτικοί καθεδρικοί ναοί ξανακτίστηκαν. Τι έγιναν όμως οι αντίστοιχες πλατείες; Η αγορά, το Forum, η πλατεία της αγοράς, η ακρόπολις; Κανένας δεν το σκέφθηκε αυτό.

Απελλιστικά φτωχός σε θέματα της τέχνης του έχει γίνει ο σύγχρονος πολεοδόμος. Όλα όσα δύναται να αντιπαραθέσει στον πλούτο του παρελθόντος, είναι η ευθεία γραμμή ομοειδών σπιτιών και το κυβοειδές “οικοδομικό τετράγωνο”. Στον αρχιτέκτονα χορηγούνται εκατομμύρια για να πραγματοποιήσει τα έργα, τους πύργους, τα αετώματα, τις καρυάτιδες και όλα όσα περιέχει το λεύκωμά του.

Και το λεύκωμά του περιέχει όλα όσα παρήγαγε το παρελθόν σε κάθε γωνιά της γής. Στον πολεοδόμο αντίθετα, δεν εγκρίνεται ούτε μία πεντάρα για την κατασκευή κιονοστοιχιών, τοξωτών πυλών, αφίδων θριάμβου και των άλλων πλούσιων θεμάτων, που χωρίς αυτά δεν μπορεί να κάνει η τέχνη του. Ούτε καν ο άδειος χώρος μεταξύ των οικοδομικών τετραγώνων δεν του παραχωρείται ελεύθερος για καλλιτεχνική διαμόρφωση, διότι και αυτός ο δωρεάν αέρας ανήκει ήδη σε κάποιον άλλον, στον μηχανικό δρόμων, στον υγειονόμο. Έτσι συνέβει και αφέθηκαν όλα τα καλά θέματα της καλλιτεχνικής πολεοδομίας να εξαλειφθούν το ένα μετά το άλλο, μέχρι που δεν έμεινε τίποτα πλέον απ' αυτά, ούτε καν η ανάμνησή τους, κάτι το οποίο δυστυχώς μπορεί και να αποδειχθεί, διότι αισθανόμαστε βέβαια σαφώς την τεράστια διαφορά η οποία υφίσταται μεταξύ των παλιών πλατειών, που ακόμη και σήμερα μας ψυχαγωγούν, και των σύγχρονων μονότονων πλατειών, θεωρούμε όμως αυτονόητο ότι οι εκκλησίες και τα μνημεία πρέπει να στέκονται στην μέση των πλατειών, ότι όλοι οι δρόμοι πρέπει να διασταυρώνονται σε ορθή γωνία και να εκβάλλουν ολόγυρα στις πλατείες μ' όλο το πλάτος, και ότι τα κτήρια δεν χρειάζεται να κλείνονται γύρω από μια πλατεία, ούτε και χρειάζεται σ' αυτή την παρυφή των πλατειών να εντάσσονται μνημειακά κτίσματα. Την εντύπωση των παλιών πλατειών την αισθανόμαστε πολύ καλά, τα μέσα όμως για την αναπαραγωγή αυτής της εντύπωσης δεν ομολογούνται, διότι η σχέση μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος δεν μας είναι πια γνωστή.

Ο θεωρητικός της σύγχρονης πολεοδομίας R. Baumeister, λέει στο βιβλίο του περί πολεοδομικών επεκτάσεων στην σελίδα 97: "Οι παράγοντες που δημιουργούν μια ικανοποιητική αρχιτεκτονική εντύπωση στις πλατείες, δεν θα επιτρεπόταν καθόλου να περιγράφονται σύμφωνα με γενικούς κανόνες". Χρειάζεται λοιπόν εδώ κι άλλη ακόμη απόδειξη; Μα δεν είναι τα αποτελέσματα των μέχρις εδώ παρουσιασθέντων τέτοιοι γενικοί κανόνες, επαρκείς ώστε με μια ακόμη πιο λεπτομερή ανάπτυξη να αποτελέσουν ένα ολόκληρο διδακτικό βιβλίο, μία ιστορία αυτής της τέχνης; Η αναλυτική παρακολούθηση αυτού, που μόνο οι δημιουργοί του Bagock επέτυχαν συνειδητά, κάτω απ' τις πιο διαφορετικές προϋποθέσεις σ' αυτόν τον τομέα, θα αρκούσε για να γεμίσουν τόμοι. Όταν παρ' όλα αυτά μπόρεσε απ' τον πρώτο και ως τώρα μοναδικό θεωρητικό αυτού του κλάδου να γίνει η παραπάνω ρήση, τότε δεν αποδεικνύει αυτό επαρκώς ότι εδώ έχουμε χάσει την συνάρτηση μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος;

Κανείς πια σχεδόν δεν ενδιαφέρεται για την πολεοδομία ως καλλιτέχνημα, παρά μόνο για την πολεοδομία ως τεχνικό πρόβλημα.

Όταν μετά εκ των υστέρων, η καλλιτεχνική εντύπωση δεν ανταποκρίνεται με κανέναν τρόπο στις ενδόμυχες προσδοκίες μας, τότε στεκόμαστε εκεί έκπληκτοι και αμήχανοι. Στην επόμενη όμως ενέργεια αντιμετωπίζονται και πάλι όλα από την τεχνική μόνο σκοπιά, σαν να επρόκειτο να επιχειρηθεί η χάραξη μιας σιδηροτροχιάς, στην οποία τα καλλιτεχνικά ζητήματα δεν έχουν θέση.

Ούτε καν στην σύγχρονη ιστορία της τέχνης, που πραγματεύεται κάθε ελάχιστο πράγμα, δεν παραχωρήθηκε στην πολεοδομία μια ταπεινή θεσούλα, ενώ όμως για βιβλιοδέτες, κασσιτεργούς και ενδυματολόγους χορηγήθηκε ήδη χώρος δίπλα στον Φειδία και τον Μιχαήλ Άγγελο. Έτσι, θα γινόταν κατανοητό, πώς συνέβη και χάσαμε στην πολεοδομία το νήμα της καλλιτεχνικής παράδοσης, αν δεν ήταν κι αυτές πάλι οι ίδιες οι περιστάσεις σχεδόν ακατανόητες. Αλλά ας επιστρέψουμε στην ανάλυση του διαθέσιμου υλικού.

Υπάρχει μια μεγάλη πληθώρα γνωμών για τις αιτίες απόρριψης των σύγχρονων συνόλων. Στον ημερήσιο και τεχνικό τύπο, επανεμφανίζονται περιοδικώς κάθε τόσο. Ως αιτία της κακής εντύπωσης δίδεται πότε-πότε το πολύ η υπερβολικά σχολαστική ευθυγράμμιση των προσόψεων των σπιτιών μας. Ακόμα και ο Baumeister λέει στη σελίδα 97: “Δικαίως παραπονείται κανείς για την πλήξη των σύγχρονων δρόμων”, και κατακρίνει ακολούθως γι’ αυτό την αίσθηση χοντροκοπιάς των σύγχρονων οικοδομικών τετραγώνων. Όσον αφορά την τοποθέτηση μνημείων, αναφέρεται πάντοτε ότι “και πάλι διαπιστώνονται κάποιες μεγάλες αποτυχίες”. Ποτέ όμως δεν δίνεται μια αιτία της κακής εντύπωσης, διότι εν σχέσει μ’ αυτό θεωρείται αμετάβλητα βέβαιο, όπως ένας νόμος της φύσης, ότι κάθε μνημείο θα μπορούσε να τοποθετηθεί μόνο στη μέση της πλατείας, έτσι ώστε να δύναται κανείς να παρατηρεί τον τιμώμενο ακόμη κι από πίσω. Μιά από τις πλέον συνήθεις αρνητικές κριτικές, την οποία ήδη ανακοίνωσε ο Baumeister, πρέπει επίσης να βρει εδώ μια θέση. Είναι παρμένη απ’ την Παρισινή “Figaro”, της 23ης Αυγούστου 1874, όπου σε μία έκθεση για το ταξίδι του στρατάρχη Mac Mahon λέγονται τα εξής: “Η Rennes δεν προκαλεί ακριβώς την αντιπάθεια του στρατάρχη, αλλά αυτή η πόλη δεν είναι άξια κανενός απολύτως θαυμασμού. Έχω παρατηρήσει ότι αυτό ισχύει για όλες τις πόλεις που έχουν χαραχθεί με ακρίβεια διαβήτη, και στις οποίες οι δρόμοι τέμνονται κάθετα. Η ευθεία γραμμή δεν προκαλεί κανένα θετικό ερεθισμό. Έτσι θα μπορούσε κανείς ακόμη να παρατηρήσει, ότι το έτος 1870, οι απολύτως κανονικά κτισμένες πόλεις κυριεύθηκαν από τρεις και μόνο Ουλάνους, ενώ άλλες πολύ πιο παλιές και ακανόνιστες πόλεις ήταν απολύτως έτοιμες να αμυνθούν μέχρι εσχάτων”.

Ευθεία γραμμή και ορθή γωνία, είναι βέβαια χαρακτηριστικά άψυχων συνόλων, προφανώς όμως δεν είναι το αποφασιστικό στοιχείο σ' αυτό το θέμα, διότι ευθύγραμμο και ορθογώνια είναι επίσης και τα σύνολα του Bagock, κι όμως επιτεύχθηκαν εκεί εν τούτοις σπουδαία, καθαρώς καλλιτεχνικά αποτελέσματα! Στις σειρές των δρόμων βέβαια, η ευθεία γραμμή είναι ήδη αυτή καθ' εαυτή επισφαλής. Μιά ολόσινα δενδροστοιχία μήκους πολλών χιλιομέτρων επιδρά πληκτικά, ακόμα και μέσα στο πιο όμορφο περιβάλλον. Αυτή αντικείται στην αίσθηση φυσικότητας και στην προσαρμογή στο ανώμαλο έδαφος, και παραμένει μονότονη ως προς την εντύπωση που προκαλεί, έτσι ώστε ψυχικά εξαντλημένος να μην μπορεί κανείς να περιμένει καθόλου ως το τέλος. Έτσι ακριβώς δρα και ένας πάρα πολύ μακρύς ευθύς δρόμος. Αλλά και οι πολύ πιο συχνοί βραχύτεροι δρόμοι των σύγχρονων συνόλων επιδρούν επίσης άσχημα, και επομένως σ' αυτό θα πρέπει να είναι ανακατεμένη και μια άλλη αιτία. Είναι η ίδια, όπως και στις πλατείες, δηλαδή η ελλειπής περικλειση των τειχωμάτων του δρόμου. Οι συνεχείς εντομές των πλατιών εγκάρσιων δρόμων, έτσι ώστε δεξιά κι αριστερά να μην υπολείπεται τίποτε άλλο παρά μόνο μια σειρά απομονωμένων οικοδομικών τετραγώνων, είναι μία κύρια αιτία ότι εδώ δεν μπορεί να ευδοκιμήσει καμιά συγκέντρωση και καμιά εντύπωση. Κατά τον πιο ασφαλή τρόπο γίνεται αυτό εμφανές από την σύγκριση παλαιών πέργκολων με τις σύγχρονές τους απομιμήσεις. Η παλιά πέργκολα που στις λεπτομέρειές της, ως επι το πλείστον δεν είναι τίποτε λιγότερο, παρά αρχιτεκτονικώς μεγαλοπρεπής, τρέχει συνεχώς χωρίς διακοπή κατά μήκος μιας ολόκληρης στροφής του δρόμου, όσο μακριά μπορεί κανείς να δει, ή σε κλειστή μορφή γύρω από την πλατεία, ή τουλάχιστον αδιάκοπη κατά μήκος μιας πλευράς. Εδώ βασίζεται όλη η δράση, διότι μόνον έτσι ολοκληρώνεται η όλη αφιδωτή γραμμή ως ενιαίο σύνολο, κάτι το οποίο δεν παραλείπει να δημιουργεί αίσθηση. Εντελώς διαφορετικά συμβαίνει σε σύγχρονα σύνολα. Αν τώρα μερικοί εξαιρετικοί αρχιτέκτονες, μέσα στον ενθουσιασμό τους για το μεγαλόπρεπο παλιό θέμα εντύχησαν να εκτελέσουν και στην εποχή μας τέτοια περίστοα, όπως π.χ. στην Βιέννη γύρω απ' την Votivkirche και στο νέο Δημαρχείο, τότε η θέα τους δεν θυμίζει καθόλου το παλιό πρότυπο, διότι η εντύπωση είναι εντελώς διαφορετική. Οι μεμονωμένες στοές έχουν κατασκευασθεί ασυγκρίτως μεγαλύτερες και πολύ μεγαλοπρεπέστερες απ' ό,τι όλοι σχεδόν οι παλαιοί πρόδρομοί τους. Η επιδιωκόμενη όμως εντύπωση δεν ευδοκίμησε. Γιατί; Κάθε μία στοά προσκολλάται μόνο στο δικό της αποκλειστικά οικοδομικό τετράγωνο και έτσι ο καταταμαχισμός μέσω πολυάριθμων πλατιών ε-

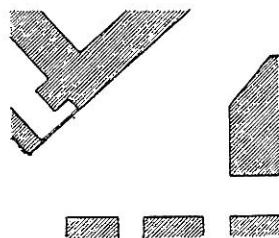
γκάρσιων δρόμων δεν αφήνει ούτε και την ελάχιστη συνολική εντύπωση να δημιουργηθεί. Μόνο αν γεφυρώνονταν οι εκβολές αυτών των κάθετων δρόμων, με συνέχιση των αφιδωτών στοών, θα επιτυγχανόταν μια ενότητα, η οποία θα έπρεπε ενδεχομένως να επιδρά μεγαλοπρεπώς. Χωρίς αυτό, το κατακομματιασμένο θέμα παραμένει μια αξίνα χωρίς στειλιάρι.

Γιά τον ίδιο λόγο, δεν επιτυγχάνεται πάνω στις φυγές των δρόμων μας καμιά συνολική εντύπωση. Ένας σύγχρονος δρόμος αποτελείται συνήθως από γωνιακά σπίτια. Μιά σειρά μεμονωμένων οικοδομικών τετραγώνων όμως, θα επιδρά υπό οποιεσδήποτε συνθήκες αντιαισθητικά, ακόμη κι αν διαταχθεί σε καμπύλη γραμμή.

Αυτοί οι συλλογισμοί μας φέρνουν κοντά στον καθ' αυτό πυρήνα του θέματος. Στην σύγχρονη πολεοδομία, η σχέση μεταξύ κτισμένης και ελεύθερης επιφάνειας, ακριβώς αντιστρέφεται. Παλαιότερα, ο ελεύθερος χώρος (δρόμοι και πλατείες), ήταν ένα κλειστό σύνολο, με μορφή υπολογισμένη για να προκαλεί αίσθηση. Σήμερα τα οικόπεδα κατανέμονται ως κανονικά κλειστά σχήματα. Ότι απομένει ανάμεσά τους είναι δρόμος ή πλατεία. Παλαιότερα κάθε τι παράγωνο και άσχημο, κρυβόταν, παραμένοντας αθέατο, μέσα στις κτισμένες επιφάνειες. Σήμερα όλες οι ακανόνιστες τσόντες, που προκύπτουν κατά την σύνταξη των οικοδομικών σχεδίων, απομένουν για πλατείες, διότι ως κανόνας ισχύει ότι "σε σχέση με την αρχιτεκτονική, (Baumeister σελ. 96), ένα οδικό δίκτυο πρέπει κατ' αρχήν να παρέχει άνετες κατόψεις σπιτιών. Γι αυτό και πλεονεκτούν οι ορθογώνιες διασταυρώσεις των δρόμων". Αλήθεια, πού κρύβεται λοιπόν ο αρχιτέκτονας που φοβάται ένα παράγωνο οικόπεδο; Αυτός θα πρέπει να είναι ένας άνθρωπος, ο οποίος δεν έχει ακόμη καταλάβει τίποτε από τις πρωταρχικές βασικές αρχές του σχεδιασμού κατόψεων. Ακριβώς τα ακανόνιστα οικόπεδα προσφέρουν ανεξαιρέτως τις πιο ενδιαφέρουσες λύσεις και ως επι το πλείστον επίσης και τις καλύτερες, όχι απλώς και μόνον διότι αναγκάζουν σε επιμελή μελέτη του συγκροτήματος και εμποδίζουν την βιομηχανοποιημένη χάραξη, αλλά και διότι επιπλέον στο εσωτερικό του οικοδομήματος περισσεύουν συχνά υπόλοιπα τμήματα, τα οποία κατά το πλείστον είναι εξαιρετικά κατάλληλα να παραλάβουν κάθε είδους μικρούς βοηθητικούς χώρους (ανεγκυστήρες, ελικωτές σκάλες, αποθήκες, αποχωρητήρια κ.λ.π.), πράγμα που δεν συμβαίνει σε κανονικά συγκροτήματα. Η παραπάνω παραδοχή ορθογώνιων οικοπέδων λόγω των υποτιθέμενων "αρχιτεκτονικών" πλεονεκτημάτων τους, είναι βασικά λανθασμένη. Μπορεί να γίνει πιστευτή μόνο απ' αυτούς οι οποίοι δεν κατανοούν την σύνθεση κατόψεων. Θα μπορούσε να είναι δυνατόν, όλη η ομορφιά δρό-

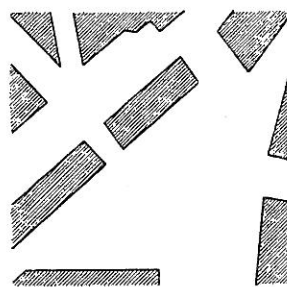
μων και πλατειών να πέφτει θύμα μιας τόσο κενόδοξης πλάνης; Σχεδόν έτσι φαίνεται να είναι.

Αν παρατηρήσει κανείς την κάτοψη ενός πολύπλοκου κτηρίου πάνω σε ακανόνιστο οικόπεδο, τότε (αν αυτό είναι καλά συντεθειμένο) βρίσκει κανείς εκεί όλες τις αίθουσες, τα δωμάτια και τους άλλους χώρους άριστης διαμορφώσεως. Τα ακανόνιστα σχήματα έχουν και πάλι απομακρυνθεί στο αθέατο μέρος, δηλαδή στους όγκους των τοίχων και σε μερικούς από τους προαναφερθέντες βοηθητικούς χώρους. Ένα τριγωνικό δωμάτιο δεν το θέλει κανένας, διότι η όψη του είναι ανυπόφορη και διότι και ο εξοπλισμός μέσα σ' αυτό δεν μπορεί να διαταχθεί ποτέ καλά. Τον κύκλο όμως ή την έλλειψη μιας σκάλας κ.λπ. μπορεί κανείς, με ακανόνιστο πάχος τοίχων, κάλλιστα να τον τοποθετήσει εκεί. Ακριβώς το ίδιο ισχύει και για τα αρχαία

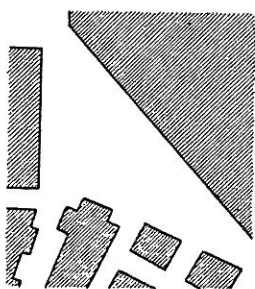
Εικ. 78. TRIEST: Piazza della Caserna.

πολεοδομικά σχέδια. Εκεί, τα σαν αίθουσα Foren έχουν διαμορφωθεί κανονικά, άρα ο ελεύθερος, ορατός χώρος έχει υπολογισθεί ως προς την εντύπωση που προκαλεί κατά την παρατήρησή του. Τουναντίον, κάθε τι ακανόνιστο έχει απομακρυνθεί στον μη ορατό κτισμένο όγκο. Στις λεπτομέρειες συμβαίνει κι εδώ το ίδιο, και τελικά εμφανίζεται όλο το ακανόνιστο σχήμα του φυσικού εδάφους της πόλης, διαλυμένο σε μικρότατα τμήματα και κρυμμένο μέσα στον όγκο του τοίχου. Αυτό είναι άκρως απλό και λογικό. Σήμερα, συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο απ' αυτό. Ως παράδειγμα ας επιλεγούν τρεις πλατείες από την ίδια πόλη, δηλαδή η Piazza della Caserna (εικ. 78), η Piazza della Legna (εικ. 79) και η Piazza della Borsa (εικ. 80) απ' την Τεργέστη. Από απόψεως καλλιτεχνικής, αυτές δεν είναι καθόλου πλατείες, αλλά μόνο τσόντες άδειου χώρου, οι οποίες περίσσειαν κατά την χάραξη των ορθογωνικών οικοδομικών τετραγώνων. Αν επιπλέον παρατηρήσει κανείς και τις πολλές πλατείες και όσο το δυνατόν δυσμενείς εκβολές των δρόμων, τότε κατανοεί κανείς αμέσως, ότι σε μια τέτοια πλατεία η τοποθέτηση ενός μνημείου είναι το ίδιο αδύνατη όσο και η προβολή της αξίας ενός κτηρίου. Μιά τέτοια πλατεία είναι το ίδιο αφόρητη όσο και ένα τριγωνικό δωμάτιο.

Εικ. 79. TRIEST: Piazza della Legna.

Ένα πράγμα πρέπει εδώ να εξεταστεί εγγύτερα. Αφιερώθηκε ήδη ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο στο ακανόνιστο σχήμα των πλατειών, και επιπλέον αποδείχθηκε το αβλαβές του. Θα μπορούσε τώρα να νομιστεί ότι αυτό ισχύει κι εδώ. Αυτό όμως δεν είναι έτσι, διότι μεταξύ των δύο ειδών ακανόνιστων σχημάτων υφίσταται η εξής αποφασιστική διαφορά: Ότι το ακανόνιστο σχήμα που παρουσιάζεται στις εικ. 78 έως 80 γίνεται ασφαλώς και αμέσως αντιληπτό με το μάτι και προξενεί τόσο πιο οδυνηρή εντύπωση, όσο πιο κανονικές έχουν διαμορφωθεί οι όψεις των γειτονικών σπιτιών και των άλλων κοντινών τμημάτων της πόλης, ενώ τα ακανόνιστα σχήματα που εξηγήθηκαν προηγουμένως ήταν τέτοια, για τα οποία το μάτι μπορούσε να ξεγελαστεί και τα οποία μάλιστα γίνονται αμέσως αντιληπτά στο πο-

Εικ. 80. ΤΕΡΓΕΣΤΗ:
Piazza della Borsa.

λεοδομικό σχέδιο, στο σχεδιαστήριο, όχι όμως και στην πραγματικότητα. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στα οικοδομήματα των παλαιών. Σε ρωμανικές και γοθτικές κατόψεις εκκλησιών, ούτε σποραδικά βρίσκεται κατά τύχη μια ορθή γωνία μεταξύ των αξόνων, διότι αυτό οι παλαιοί δεν ήταν σε θέση να το σκοπεύσουν με αρκετή ακρίβεια. Αυτό βέβαια δεν βλάπτει καθόλου διότι ακριβώς δεν γίνεται αντιληπτό. Με όμοιο τρόπο υπάρχουν πολλά ακανόνιστα σχήματα και στις κατόψεις αρχαίων εκκλησιαστικών κτισμάτων, όσον αφορά την απόσταση των κιόνων κ.λ.π. Όλα αυ-

τά τα παρατηρεί κανείς μόνον ύστερα από ακριβή μέτρηση, όχι όμως και με γυμνό μάτι. Και γι' αυτό δόθηκε λίγο βάρος σ' αυτό, αφού κανείς έκτιζε σύμφωνα με την αίσθηση και όχι για χάρη του σχεδίου. Εξ άλλου ανακάλυπτε κανείς σχεδόν απίστευτες λεπτοουργίες στις καμπυλώσεις των δοκών κ.λ.π., λεπτοουργίες οι οποίες αν και ξεφεύγουν σχεδόν απ' την αρχική διαστασιολόγηση, όμως αποπερατώθηκαν, διότι η εξαφάνισή τους θα γινόταν αντιληπτή από το μάτι, και διότι το μάτι ήταν αυτό που τίς υπαγόρευσε. Όσο πιο πολλές συγκρίσεις επιχειρούνται μεταξύ της άλλοτε και της τωρινής διαδικασίας, τόσο πιο πολύ συσσωρεύονται και οι αντιθέσεις, και κάθε φορά, η σύγκριση όσον αφορά την καλλιτεχνικότητα, αποβαίνει εις βάρος του σύγχρονου προτύπου. Αρκεί μόνο να ξαναθυμηθεί κανείς την άσκοπη αγωνιώδη αποφυγή μεγάλων προεξοχών και υποχωρήσεων στα μέτωπα των κτηρίων, τον φόβο για τις καμπυλώσεις των δρόμων και το γεγονός ότι ακόμη και ως προς το ύψος τους, όλα μας τα κτήρια επιδιώκουν το ίδιο οριζόντιο τελείωμα, με σχεδόν κα-

θολικά συνηθισμένη την εκμετάλλευση του επιτρεπόμενου ύψους, του οποίου η σκληρότητα τονίζεται ακόμη περισσότερο μέσω ενός πραγματικού δειγματολογίου ενοχλητικών γεισωμάτων. Τέλος ας ξαναθυμηθεί κανείς τις ατέλειωτες σειρές παραθύρων όμοιου σχήματος και όμοιας διαμόρφωσης, την υπερπληθώρα μικρών στηλών και συνεχώς επαναλαμβανόμενων σπειρών, ως επι το πλείστον σε ανεπιτυχώς μικρές διαστάσεις κακής βιομηχανοποιημένης εκτέλεσης σε χυτό τσιμέντο κ.λ.π., και την έλλειψη μεγαλύτερων αδιατάρακτων τείχιων επιφανειών, οι οποίες μάλιστα αποφεύγονται ακόμη κι εκεί που προκύπτουν από μόνες τους, και αντικαθίστανται από τυφλά παράθυρα.

Και για να φθάσουμε σε ένα τελικό αποτέλεσμα, θα επιχειρήσουμε στα επόμενα κεφάλαια να σκιαγραφήσουμε με συντομία και τα σύγχρονα συστήματα.

ΙΧ

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

Σύγχρονα συστήματα! Βεβαίως! Να χειριζόμαστε τα πάντα αυστηρώς συστηματικά και να μην αποκλίνουμε ούτε κατ' ελάχιστο από το πρότυπο που καθορίστηκε κάποτε, μέχρι να εξοντωθεί το πνεύμα, και να καταπνιγεί μέσα στο σύστημα κάθε ζωνή αισθησιμότητας. Αυτό είναι το σημάδι της εποχής μας. Σήμερα διαθέτουμε τρία κύρια συστήματα της πολεοδομίας και μερικές ακόμα παραλλαγές τους. Τα κύρια συστήματα είναι: το ορθογωνικό σύστημα, το ακτινικό σύστημα και το τριγωνικό σύστημα. Οι παραλλαγές είναι συνήθως νόθοι αυτών των τριών. Απο καλλιτεχνική άποψη όλη αυτή η γενιά, στην οποίας τις φλέβες δεν περιέχεται ούτε μια σταγόνα καλλιτεχνικότητας, δεν μας ενδιαφέρει καθόλου. Ο σκοπός που και στα τρία τίθεται προ οφθαλμών, είναι η ρύθμιση του οδικού δικτύου. Επομένως η πρόθεση είναι εκ των προτέρων καθαρά τεχνική. Ένα οδικό δίκτυο εξυπηρετεί πάντα μόνο την επικοινωνία και ποτέ την τέχνη, διότι δεν μπορεί ποτέ να γίνει κατανοητό στις αισθήσεις και δεν μπορεί επίσης ποτέ να επισκοπηθεί, παρά μόνο στο σχέδιο. Γι αυτό και σ' όλες τις ως τώρα συζητήσεις δεν μπορούσε να γίνει λόγος για οδικά δίκτυα, ούτε γι' αυτό της αρχαίας Αθήνας ή της Ρώμης, ούτε επίσης για το οδικό δίκτυο της Νυρεμβέργης ή της Βενετίας. Αυτό, καλλιτεχνικώς είναι απολύτως αδιάφορο, διότι δεν είναι αντιληπτό. Καλλιτεχνικώς σημαντικό είναι μόνο αυτό, το οποίο μπορεί κανείς να το επισκοπήσει και να το δει. Επομένως, ο μεμονωμένος δρόμος και η μεμονωμένη πλατεία.

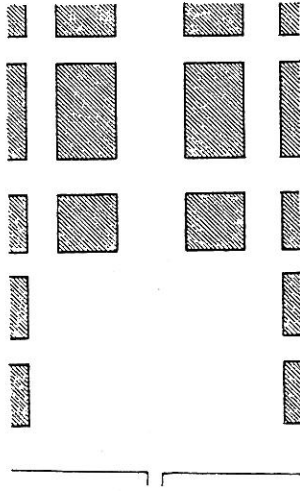
Απ' αυτή την απλή σκέψη προκύπτει ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις θα μπορούσαν όλες οι καλλιτεχνικές επιδράσεις να συνδεθούν με οποιοδήποτε οδικό δίκτυο, μόνο που δεν θα έπρεπε να εκτελεστεί κανένα απ' αυτά μ' εκείνη την κτηνώδη πράγματι αδιαφορία, όπως αυτό αντικατοπτρίζεται στο "*genius loci*" στις πόλεις του Νέου Κόσμου, και που δυστυχώς έχει γίνει επανειλημμένα και σ' εμάς μόδα. Ακόμα και απ' το ορθογωνικό σύστημα θα μπορούσαν να αποσπασθούν καλλιτεχνικώς ολοκληρωμένες πλατείες και δρόμοι, εάν ο

συγκοινωνιολόγος άφηνε ενίστε μόνο, να υπερισχύσει και η γνώμη του καλλιτέχνη και δεχόταν πότε - πότε να αφήσει στην άκρη τον διαβήτη και τον χάρακα. Ακόμη κι ένα "modus vivendi" θα έπρεπε να μπορούσε να βρεθεί μεταξύ των δύο, εάν τυχόν υπήρχε γι' αυτό η διάθεση μόνο, διότι ο καλλιτέχνης χρειάζεται για τους σκοπούς του μόνο λίγες κύριες οδούς και πλατείες· όλα τα υπόλοιπα θα τα εγκατέλειπε ευχαρίστως στην κυκλοφορία και στις καθημερινές υλικές ανάγκες. Η πλατιά μάζα των περιοχών κατοικίας θα αφιερωνόταν στην εργασία, και εδώ θα μπορούσε η πόλη να εμφανισθεί με τα ρούχα της δουλειάς. Οι λίγες όμως κύριες οδοί και πλατείες θα έπρεπε να μπορούν να εμφανιστούν με το κυριακάτικο ένδυμα, για την υπερηφάνια και την χαρά των κατοίκων, για την αφύπνηση του αισθήματος φιλοπατρίας, για την σταθερή διάπλαση υψηλών ευγενών αισθημάτων στην αναπτυσσόμενη νεολαία. Έτσι ακριβώς το βρίσκουμε αυτό στις παλιές πόλεις. Το υπερισχύον πλήθος των δευτερευόντων σοκακιών δεν είναι βέβαια κι εδώ τίποτα λιγότερο από καλλιτεχνικά σημαντικό. Μόνο ο ταξιδιώτης αναψυχής, που η ανέμελλη κατάστασή του αποτελεί εξαίρεση, βρίσκει ακόμη και αυτό ωραίο, ακριβώς διότι του αρέσουν όλα. Με κριτική σκέψη υπολείπονται βέβαια μόνο λίγες κύριες οδοί και κύριες πλατείες στα κέντρα των πόλεων, στις οποίες οι παλαιοί, με σοφή εκμετάλλευση των μέσων που διέθεταν συσώρευσαν σε πυκνότερες μάζες, ό,τι μπορούσαν να συγκεντρώσουν σε δημόσια καλλιτεχνήματα.

Έτσι είναι δεδομένη η σκοπιά από την οποία πρόκειται να ερευνηθούν τα σύγχρονα πολεοδομικά συστήματα ως προς την καλλιτεχνική τους καταλληλότητα, δηλαδή απλώς και μόνο ως προς την δυνατότητα ενός συμβιβασμού, διότι από τα προηγηθέντα είναι ήδη επαρκώς σαφές ότι όλες οι απαιτήσεις της τέχνης θα έπρεπε αλλιώς, από την σκοπιά των σύγχρονων ιδεών να αποκρουστούν. Όποιος σ' αυτό το πνεύμα, προσφέρεται ως συνήγορος της καλλιτεχνικής πλευράς, αυτός θα πρέπει να είναι αποφασισμένος να αποδείξει, ότι απ' την μια μεριά λείπει παντελώς μια επιτακτική ανάγκη να μην αποκλίνουμε ούτε κατά χιλιοστό από την γνήσια κυκλοφοριακή άποψη, και απ' την άλλη πλευρά, ότι οι καλλιτεχνικές απαιτήσεις δεν αντιβαίνουν άνευ όρων στις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής (κυκλοφορία, υγιεινή κ.λ.π.). Εδώ θα επιχειρήσουμε να δείξουμε το πρώτο, όσο για το δεύτερο, αυτό θα επιχειρηθεί στις επόμενες παραγράφους.

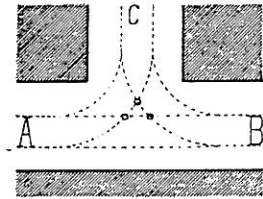
Το πιο συχνά εφαρμοζόμενο είναι το ορθογωνικό σύστημα (εικ. 81). Ήδη από πολύ νωρίς και με άτεγκτη συνέπεια εφαρμόστηκε στο Mannheim, του οποίου το σχέδιο μοιάζει ακριβώς με μια σκακιέρα, διότι εδώ δεν υφίσταται ούτε μια μοναδική εξαίρεση απ' τον στυγνό

κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι δρόμοι τοποθετούνται σε δύο θέσεις, κάθετοι μεταξύ τους, και καθένας διατρέχει την πόλη και προς τις δύο κατευθύνσεις ολόγισια μέχρι τις παρυφές της, όπου αρχίζει το πράσινο. Το ίδιο ορθογωνικό οικοδομικό τετράγωνο επι-

Εικ. 81. LYON: Place Louis XVI.

βώς αυτό το σύστημα μπόρεσε να κατακτήσει τον κόσμο. Οπουδήποτε γίνεται μια πολεοδομική επέκταση, χρησιμοποιείται αυτό το σύστημα, διότι ακόμη και στο ακτινικό και στο τριγωνικό σύστημα επιμερίζονται κατόπιν οι επιμέρους θύλακες του οδικού δικτύου όσο

Εικ. 82.

πιο καλά γίνεται. Αυτό φαίνεται να είναι τόσο πιο περίεργο καθ' όσο ακριβώς αυτή η διάταξη από την σκοπιά και αυτής ακόμη της συγκοινωνίας έχει ήδη από μακρού απορριφθεί, θέμα για το οποίο ο Baumeister περιέχει όλα τα σχετικά. Πέρα απ' τις εκεί παρουσιαζόμενες δυσκολίες, πρέπει κι εδώ να αναφερθεί κι άλλη μία μόνο, η οποία, όπως φαίνεται, παραβλέφθηκε μέχρι τώρα, δηλαδή τα μειονεκτήματα της διασταύρωσης των οδών σε συνάρτηση με την κυκλοφορία των οχημάτων. Για τον σκοπό αυτό, ας ερευνηθεί κατ' αρχήν η κυκλοφορία των οχημάτων σε μια απλή συμβολή δρόμων. (εικ. 82). Αυτό το σχέδιο παρουσιάζει την κυκλοφορία των οχημάτων υπό την παραδοχή της αριστερής παρέκκλισης.

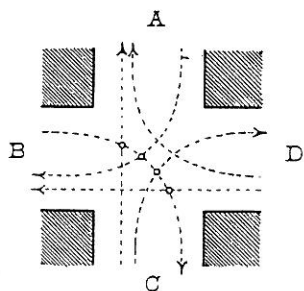
κρατεί εδώ αποκλειστικά, σε τέτοιο βαθμό, ώστε ακόμη και ονομασίες δρόμων θεωρήθηκαν περιττές και προσδιορίστηκαν μόνο τα οικοδομικά τετράγωνα, με γράμματα προς την μια κατεύθυνση και με αριθμούς προς την άλλη. Έτσι εξαλείφθηκε το τελευταίο υπόλοιπο παλιών μορφών και δεν υπολειπόταν τίποτα πια που να απευθύνεται στην ιδέα και στην φαντασία. Το Mannheim πιστώνεται με την ανακάλυψη αυτού του συστήματος. *Volenti non fit injuria* (Σ.Μ.: Δεν ζημιώνεται κανείς οικιοθελώς). Όποιος θα ήθελε να υποβληθεί στον κόπο να συλλέξει όλες τις επικρίσεις και τους χλευασμούς γύρω απ' αυτό το συγκρότημα, που έχουν εξαπολυθεί σε αναρίθμητες δημοσιεύσεις, θα μπορούσε να γεμίσει μ' αυτά τόμους. Έναντι αυτού είναι σχεδόν ακατανόητο, ότι ακρι-

Σ' αυτήν την περίπτωση, ένα όχημα που κινείται από το σημείο A προς το C μπορεί να συναντήσει ένα άλλο, το οποίο κινείται από το σημείο C προς το A, ή απ' το C προς το B. ή τέλος απ' το B προς το A και απ' το B προς το C. Αυτές είναι τέσσερις συναντήσεις. Ομοίως προκύπτουν άλλες τέσσερις συναντήσεις μ' ένα όχημα που κινείται απ' το σημείο A προς το B. Με οχήματα που κινούνται απ' το σημείο B προς το A υπάρχουν μόνο δύο νέες επιπλέον συναντήσεις. Οι άλλες δύο παραλείπονται, αφού περιέχονται στην προηγούμενη σειρά, διότι είναι το ίδιο αν ένα όχημα κινούμενο απ' το σημείο B προς το A συναντηθεί μ' ένα άλλο κινούμενο απ' το A προς το B ή αντίθετα. Ομοίως προκύπτουν με οχήματα κινούμενα απ' το σημείο B προς το C μόνο δύο νέες επιπλέον συναντήσεις, και με κατευθύνσεις κίνησης απ' το C προς το A και απ' το C προς το B δεν προκύπτουν άλλες νέες επιπλέον παραλλαγές. Χωρίς επαναλήψεις, είναι επομένως δυνατές οι ακόλουθες δώδεκα περιπτώσεις:

A B	προς	B A	A B	προς	B A	B A	προς	C A
*A B	»	B C	A C	»	B C	B A	»	C B
*A B	»	C A	A C	»	C A	*B C	»	C A
A B	»	C B	A C	»	C B	B C	»	C B

Εάν εξετασθεί κάθε μια απ' αυτές τις δώδεκα συναντήσεις στην εικ. 82, τότε παρατηρεί κανείς εύκολα, ότι αυτές οι συναντήσεις, που έχουν χαρακτηριστεί με (*) είναι εκείνες στις οποίες διατέμνονται τα δύο ρεύματα κυκλοφορίας, πράγμα που επιφέρει ήδη τρεις δυσμενείς περιπτώσεις για την συγκοινωνία, και στις οποίες, κατά περιστάσεις δημιουργείται κυκλοφοριακή συμφώρηση, αφού πρέπει πρώτα να περάσει το ένα όχημα, για να μπορεί να συνεχίσει το άλλο. Τρεις τέτοιες δυσάρεστες περιπτώσεις μπορεί να είναι κάτι ανεκτό ακόμη, διότι πράγματι, με όχι πολύ ζωνή κυκλοφορία, μόνο σπάνια θα συμβεί μία συμφώρηση. Αυτή η συμβολή ενός μόνο δρόμου σ' έναν άλλο (ως επι το πλείστον πλατύτερου, σπουδαιότερου), είναι η πιο συνηθισμένη περίπτωση στις παλιές πόλεις και συγχρόνως, η άκρως συμφέρουσα για την κυκλοφορία. Πολύ χειρότερη είναι η σχέση σε δρόμους που διασταυρώνονται. Οι διάφορες συναντήσεις, παρουσιαζόμενες και εξεταζόμενες κι εδώ επίσης χωρίς επαναλήψεις, επιφέρουν ήδη 54 συναντήσεις, μεταξύ των οποίων εμφανίζονται 16 περιπτώσεις διασταύρωσης ρευμάτων κυκλοφορίας. Επομένως περισσότερες από τον πενταπλάσιο αριθμό των διασταυρώσεων ή πιθανών κυκλοφοριακών παρεμποδίσεων. Η τροχιά ενός μοναδικού οχήματος, το οποίο (βλ. εικ. 83) κινείται από το A προς το B, διασχίζεται από τέσσερα άλλα ρεύματα και το όχημα που κινείται από το σημείο C με

κατεύθυνση προς το D συγκρούεται μ' αυτό καθέτως στην μέση του δρόμου. Απ' αυτά προκύπτει, ότι σε τέτοια πολυσύχναστα σημεία διασταυρώσεων επιβάλλεται ρυθμός βηματισμού, και καθένας που έχει κυκλοφορήσει πολύ με αυτοκίνητο, γνωρίζει ότι στα σύγχρονα

Εικ. 83.

τμήματα της πόλης συχνά δεν εγκαταλείπει κανείς καθόλου αυτόν τον ρυθμό, ενώ στα στενά υπερπλήρη από κυκλοφορία σοκάκια της παλιάς πόλης, προχωράει κανείς ακετά καλά με γοργό ρυθμό. Φυσικότερα, διότι εδώ σπάνια υπάρχει μια διασταύρωση δρόμων, και ακόμη και απλές συμβολές δρόμων αναλογικά λίγες. Ακόμη πιο δυσχερής είναι η κατάσταση για τους πεζούς. Αυτοί πρέπει να αφήνουν κάθε 100 βήματα το πεζοδρόμιο για να διασχίσουν και πάλι έναν δρόμο, όπου

εδώ δεν μπορούν να καταβάλλουν αρκετή προσοχή δεξιά κι αριστερά, προς τα προς όλες τις κατευθύνσεις κινούμενα οχήματα. Τους λείπει η φυσική προστασία του μη διακοπτόμενου οικοδομικού μετώπου. Σε κάθε πόλη, στην οποία φαίνεται να έχει κάπου αναπτυχθεί ένα λεγόμενο Corso (περίπατος χώνευσης), μπορεί κανείς να παρατηρήσει, πως επιλέχθηκε ενστικτωδώς μια μακρυνά, όχι σημαντικά διακοπτόμενη σειρά σπιτιών, ως επιθυμητή πλευρική κάλυψη, διότι αλλιώς, εξαιτίας της διαρκούς προσοχής στην κυκλοφορία, θα καταστρεφόταν όλη η απόλαυση. Αυτό φαίνεται σαφέστατα στο Corso του δακτυλίου της Βιέννης. Από το κτήριο της Κηπευτικής Εταιρείας μέχρι την προέκταση της Kärtnerstraße, το πυκνό πλήθος ανθρώπων κινείται μόνο στην πλευρά του δακτυλίου που βρίσκεται προς το εσωτερικό της πόλης, ενώ η αντίθετη πλευρά (το καλοκαίρι μάλιστα πιο ευχάριστη και πιο δροσερή) είναι άδεια από ανθρώπους. Πώς δικαιολογείται αυτό; Μόνο απ' το γεγονός ότι στην παραμερισθείσα νότια πλευρά θα έπρεπε να διασχίσει κανείς την πλατεία Schwarzenberg, πράγμα που είναι δυσάρεστο. Απ' την Kärtnerstraße προχωρώντας προς τα Αυτοκρατορικά Μουσεία όμως, κινείται ξαφνικά το Corso στην άλλη πλευρά του δακτυλίου. Γιατί άραγε; Διότι αλλιώς θα έπρεπε να περάσει κανείς μπροστά απ' την ράμπα εξόδου της Όπερας, κάτι το οποίο πάλι δεν θα ανταποκρινόταν στην φυσική τάση για πλευρική κάλυψη.

Τι εξαιρετες όμως κυκλοφοριακές συνθήκες που έρχονται στο φώς μόλις συμβάλλουν σε ένα σημείο περισσότεροι από τέσσερις οδικοί άξονες! Με την προσθήκη μιας μόνο επιπλέον οδικής συμβολής

σε ένα τέτοιο σημείο διασταύρωσης, ανεβαίνει ο αριθμός των πιθανών συναντήσεων οχημάτων, ήδη σε 160, δηλαδή σε περισσότερο από το δεκαπλάσιο της περίπτωσης που μόλις εξετάστηκε, και ομοίως ανεβαίνει και ο αριθμός των διασταυρώσεων που παρεμποδίζουν την κυκλοφορία. Τι θα πρέπει όμως να πει κανείς για συγκοινωνιακούς κόμβους, όπου συμβάλλουν απ' όλες τις πλευρές έξι ή και ακόμη περισσότεροι δρόμοι, όπως στο παράδειγμα της εικ. 84; Στο εσωτερικό μιας πολυάνθρωπης πόλης αναιρείται τότε πραγματικά σε ορισμένες ώρες αιχμής, η δυνατότητα μιας αδιακώλητης κυκλοφορίας. Τότε πρέπει να υπάρξει επέμβαση από την δημόσια αρχή, πράγμα που τελικά συμβαίνει με την τοποθέτηση ενός τροχονόμου, ο οποίος ρυθμίζοντάς την, διατηρεί την κυκλοφορία σε ικανοποιητική ροή. Για τους πεζούς, μια τέτοια πλατεία είναι δίχως άλλο επικίνδυνη, και έτσι, για να θεραπευθεί τουλάχιστον ο έσχατος κίνδυνος, κατασκευάζεται στην μέση, μέσω ενός κυκλικού τμήματος πεζοδρομίου, μια νησίδα ασφαλείας, στην οποία το κέντρο εξέχει, ως φάρος μέσα στα αφρισμένα κύματα, ένας ωραίος λεπτός φανός. Αυτή η σωστική νησίδα με το φανάρι, είναι ίσως η σπουδαιότερη και πιο πρωτότυπη ανακάλυψη της σύγχρονης πολεοδομίας. Παρ' όλα αυτά τα προστατευτικά μέτρα, συνιστάται η διάσχιση αυτών των πλατειών μόνο σε εύρωστα άτομα, ενώ άνθρωποι ηλικιωμένοι και εξασθενημένοι επιλέγουν πάντα μάλλον, μια μεγαλύτερη παράκαμψη για να τις αποφύγουν.

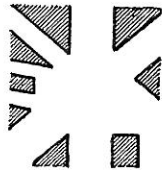
Αυτές είναι λοιπόν οι επιτυχίες ενός συστήματος, το οποίο απορρίπτοντας ασυλλόγιστα όλη την καλλιτεχνική παράδοση, διетήρησε απλώς και μόνο προ οφθαλμών ζητήματα της κυκλοφορίας. Τέτοιες ουτοπίες οδικών κόμβων ονομάζουμε πλατεία, όπου έχει αποφευχθεί κάθε τι το οποίο αποτελεί τον χαρακτήρα μιας πλατείας, και εμφανίζονται να συσσωρεύονται όλα όσα είναι άβολα και συγχρόνως αντιαισθητικά. Αυτές είναι οι συνέπειες του σχεδιασμού με αφετηρία την κυκλοφορία, αντί όπως θα έπρεπε με αφετηρία τις πλατείες και τους δρόμους.

Κατά την εφαρμογή του ορθογωνικού συστήματος, προκύπτουν τέτοιοι κόμβοι, παντού όπου οι δυσκολίες του φυσικού εδάφους, ή η σύνδεση με τα ήδη υπάρχοντα υποχρεώνει σε στροφές ή ρωγμές του σχεδίου, του όμοιου με σκακιέρα, όπου επιπλέον προκύπτουν και οι λεγόμενες τριγωνικές πλατείες, σαν κι αυτές των εικ. 78, 79 και 80. Ακόμα συχνότερα παρουσιάζονται αυτές κατά την εφαρμογή του ακτινικού συστήματος ή και στα μικτά συστήματα (βλ. εικ. 85). Το

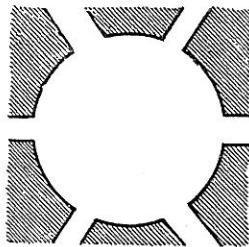
Εικ. 84. KASSEL: Kölnnerstraße.

καμάρι των νέων συνόλων όμως, γίνονται αυτά με πλήρως κανονική διαμόρφωση σε κύκλο (εικ. 86) ή οκτάγωνο, όπως είναι η Piazza Epaneuele στο Τουρίνο. Σε τίποτα άλλο δεν μπορεί κανείς να αντιληφθεί τόσο καθαρά την εξάλειψη κάθε καλλιτεχνικής αίσθησης και παράδοσης. Στο σχέδιο βέβαια, μια τέτοια πλατεία φαίνεται εντελώς

Εικ. 85. LYON.

κανονική· ποιό είναι όμως το αποτέλεσμα στην πραγματικότητα; Η προς τα έξω θέα, δηλαδή προς τις φυγές των δρόμων, κάτι που οι παλαιοί έντεχνα το είχαν αποφύγει, έχει αυξηθεί εδώ στο μέγιστο. Ο κόμβος της κυκλοφορίας είναι επίσης και κόμβος όλων των οπτικών ακτίνων. Κατά την περιμετρική πορεία γύρω απ' την πλατεία έχει κανείς μπροστά του πάντα την ίδια εικόνα, έτσι ώστε ποτέ να μην ξέρει που πραγματικά βρίσκεται. Ως ξένος σε μια τέτοια κυκλική πλατεία που μπερδεύει τις αισθήσεις, αρκεί να περιστραφεί κανείς μία μόνο φορά για να χάσει αμέσως κάθε προσανατολισμό. Στο Παλέρμιο, στην Piazza Vigliena (Quattro Canti), η πομπώδης διαμόρφωση των τεσσάρων γωνιών δεν επιδρά καθόλου, διότι όλες τους είναι πολύ ομοιόμορφες. Και παρ' όλο ότι μόνο δύο κύριες οδοί διατέμνονται καθέτως σ' αυτήν την οκταγωνική πλατεία, μπορεί να δει κανείς συχνά ξένους να στρίβουν σε μια απ' τις τέσ-

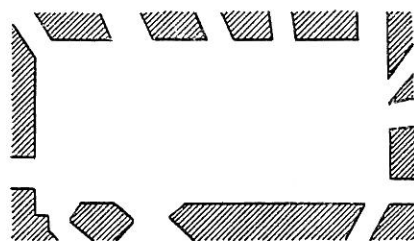

Εικ. 86. KASSEL:
Königsplatz.

σερις εκβολές των δρόμων για να αναζητήσουν το όνομα ενός δρόμου ή ένα γνωστό σπίτι, και έτσι να ξαναβρουν τον προσανατολισμό τους. Στην πραγματικότητα, τίποτε δεν έχει κερδηθεί μ' αυτά, εκτός από την κατά το δυνατόν έλλειψη της αίσθησης του χώρου της πλατείας, της ποικιλίας της θέας και της προβολής της αξίας των κτηρίων. Είναι μια παράξενη τάση των παλαιών, να δίνουν σ' όλα αυτά βαρύτητα! Την αρχική της διαμόρφωση βρήκε αυτή η γενιά των πλατειών, συμπεριλαμβανομένων και των νησίδων ασφαλείας με τους φανούς ή με τα κιονοειδή μνημεία, στο Παρίσι. Παρ' όλο που ακριβώς κατά την τελευταία μεγάλη πολεοδομική διευθέτηση δεν πραγματοποιήθηκε με αυστηρότητα κανένα από τα αναφερθέντα σύγχρονα συστήματα, κάτι το οποίο έχει την αιτία του, εν μέρει στην φυσική αντίσταση του προϋπάρχοντος και εν μέρει στην ανθεκτικότητα με την οποία διατηρούνται εδώ ζωντανές οι καλές παλιές καλλιτεχνικές παραδόσεις. Η διαδικασία ήταν επομένως διαφορετική στις διάφορες περιοχές της πόλης, ακόμη κι αν μπορούσε κάλλιστα

ένα κάποιο υπόλοιπο της καλλιτεχνικής παράδοσης του Barock να θεωρηθεί ως κοινό υπόβαθρο. Η επιδίωξη προοπτικών δράσεων έχει παραμείνει προφανής και η πλατιά λεωφόρος που κλείνεται στο βάθος από ένα μνημείο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τυχόν ως πυρήνας του συστήματος με το οποίο συνδέεται το σύγχρονο θέμα του δακτύλιου, ενώ μια κάπως βίαιη εκκαθάριση και διάσπαση του πλήθους των παλιών στενόχωρων σπιτιών αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση λόγω των συνθηκών. Αυτή η πολεοδομική διευθέτηση, εντυπωσιακή και με αισθητική πληρότητα, δεν παρέλειψε επίσης να δημιουργήσει αμέσως μόδα, κατ' αρχήν και ως επι το πλείστον σε γαλλικές μεγαλύτερες πόλεις.

Ως παράδειγμα βίαιης αποκοπής μιας πλατείας από έναν ακανόνιστο οδικό ιστό, θα παραθέταμε την Place S. Michel στην Nimes (εικ. 87) Η Place du Pont στην Lyon και άλλες παρόμοιες, θα μπορούσαν επίσης να αναφερθούν. Αυτή η μέθοδος έχει καθ' εαυτή κάτι, το οποίο θυμίζει αμυδρά την ριζική πολεοδομική διευθέτηση της Ρώμης επί Νέρωνα, αν και είναι πολύ πιο ήπια και εκσυγχρονισμένη. Λεωφόροι και δακτύλιοι (Boulevards) διαμορφώθηκαν στην Μασσαλία, στην Nimes (Cours Neuf, Boulevard du Grand Cours, Boulevard du Petit Cours), στην Lyon (Cours Napoleon), στην Avignon (Cours Bonaparte) και σε άλλες πόλεις. Στην Ιταλία, τέτοια πλατιά οδικά συγκροτήματα με πολλαπλές λωρίδες κυκλοφορίας και με δενδροστοιχίες, ονομάζονται Corso ή Largo. Πλατείες δακτύλιοι δημιουργήθηκαν ως επι το

Εικ. 87. NIMES: P. S. Michael.

πλείστον στην θέση εγκαταλειμμένων οχυρωματικών ζωνών, στην Βιέννη, στο Αμβούργο, στο Μόναχο, στην Λειψία, στο Breslau, στην Βρέμη, στο Αννόβερο, στην Πράγα μεταξύ παλιάς και νέας πόλης, στην Αντβέρπη, στο Würzburg ως πεντάγωνο (Juliuspromenade, Hofpromenade κ.λ.π.) και αλλού. Πολύ παλιό και πολλαπλώς αυτόνομα εξελιγμένο βρίσκουμε το θέμα της λεωφόρου, παραδείγματος χάριν στην Langgasse του Danzing, στην Breite Gasse της Βαϊμάρης, στην Kai-serstrabe του Freiburg, στην Maximilianstrabe του Augsburg, στην Unter den Linden του Βερολίνου. Απολύτως αυτόν τον χαρακτήρα μιας τέτοιας πιο πλατιάς, υπολογισμένης για μακρινή θέα λεωφόρου κατέχει η Jägerzeile στην Βιέννη, ενώ η Graben, μετά την ολοκλήρωση της πολεοδομικής διευθέτησης, θα έχει μετατραπεί από μια πλατεία σε μια τέτοια λεωφόρο.

Αυτές είναι μορφές της σύγχρονης πολεοδομίας με καλλιτεχνική επίδραση ακόμη, και μάλιστα στο πνεύμα του Barock.

Η τέχνη όμως υποχρεώνεται σε σιγή, μόλις επικρατούν και πάλι το γεωμετρικό σχέδιο και το οικοδομικό τετράγωνο. Παραδείγματα προς τούτο είναι ο εκσυγχρονισμός της Gotha, του Darmstadt, του Düsseldorf, το σε μορφή βεντάλιας σχέδιο της Καρλσρούης και άλλα. Το πόσο λίγο ελήφθη υπ' όψιν σ' αυτές τις πολεοδομικές επεκτάσεις, ακριβώς η κυκλοφορία, αν και υποτίθεται ότι τα πάντα εκεί θα έπρεπε να στοχεύουν, το δείχνει αναντήρητα η μονότονη ερήμωση από ανθρώπους τόσων πολλών σύγχρονων τεράστιων πλατειών και δρόμων, σε αντίθεση προς τον συνωστισμό στα στενά σοκάκια των παλιών πόλεων: η Ludwigsstraβe στο Μόναχο, ή η πλατεία του Δημαρχείου στη Βιέννη. Στην περίπτωση των πόλεων διανοίγονται νέοι πλατείς δρόμοι, εκεί όπου ποτέ δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί μια πυκνή κυκλοφορία, αφού το παλιό πολεοδομικό κέντρο θα διατηρήσει για ανυπολόγιστο χρόνο την συνεκτικότητά του.

Αυτό θα αρκούσε ως απόδειξη, ότι η υποστήριξη της απλής κυκλοφοριακής άποψης, με τις τωρινές επιτυχίες της είναι πράγματι πολύ ασθενής για να μπορεί δικαίως να παίρνει αφίφιστα ως ανίσχυρη την βοήθεια της τέχνης, τα διδάγματα της ιστορίας, τις υψηλές παραδόσεις της πολεοδομίας.

Σ' αυτό το σημείο ας επιτραπεί η μνεία και ενός άλλου σημαντικού θέματος των σύγχρονων πολεοδομικών συγκροτημάτων. Μ' αυτό εννοούμε τις δενδροστοιχίες και τους κήπους. Χωρίς καμιά αμφιβολία αυτά περιέχουν ένα σημαντικό παράγοντα υγιεινής. Ομοίως αναμφισβήτητο είναι και το θέμα των φυσικών ομορφιών μέσα σε μια μεγάλη πόλη και η κατά περιστάσεις έξοχη αίσθηση αντίθεσης μεταξύ δενδρώνων και αρχιτεκτονικών διαμορφώσεων. Ερωτάται όμως, αν αυτό επίσης εφαρμόζεται πάλι στο σωστό σημείο. Από καθαρά άποψη υγιεινής, η απάντηση φαίνεται να είναι πολύ εύκολη. Όσο περισσότερο πράσινο, τόσο το καλύτερο, αυτό τα λέει όλα. Δεν ισχύει όμως το ίδιο και από άποψη καλλιτεχνική, διότι εδώ πρόκειται πολύ περισσότερο για το πού και πώς θα χρησιμοποιηθεί το πράσινο. Την συχνότερη και πιο αίσια εφαρμογή του, την βρίσκει αυτό στις ιδιαίτερες περιοχές επαύλεων σύγχρονων πόλεων, όπως στην δικαίως φημισμένη ζώνη επαύλεων της Φρανκφούρτης, στο συγκρότημα μονοκατοικιών στο Wähling της Βιέννης, σε παρόμοιες προσαρτήσεις στην παλιά πόλη της Δρέσδης και αλλού. Ομοίως και στις υποχρεωτικές συνοικίες επαύλεων όλων των θερέτρων: Wiesbaden, Νίκαια κ.λ.π.

Όσο περισσότερο όμως πλησιάζουν τα θέματα του φυσικού τοπίου στο κέντρο μιας μεγάλης πόλης, πολύ περισσότερο δε στα ρωμα-

λέα μνημειακά κτίσματα, τόσο δυσκολότερο γίνεται να βρεθεί μια γενικώς ικανοποιητική και καλλιτεχνικώς επίσης άψογη λύση. Όπως η σύγχρονη νατουραλιστική ζωγραφική τοπίων είναι ακατάλληλη για μνημειακούς σκοπούς, π.χ. για φόντο μεγάλων μυθολογικών ή θρησκευτικών παραστάσεων, ή για μνημειακά κτίσματα και εκκλησίες (διότι τότε προκύπτει αναγκαστικά μια σύγκρουση ύφους μεταξύ ρεαλισμού και ιδεαλισμού, που επενεργεί δυσάρεστα, η οποία δεν μπορεί να αρθεί ακόμη και με τα πιο ικανά τεχνάσματα), έτσι ακριβώς προκαλεί και η διείσδυση του αγγλικού κήπου μέχρι τις μνημειακές κύριες πλατείες μιας πόλης, μια σύγκρουση μεταξύ των βασικών αρχών και επιδράσεων του νατουραλισμού και του μνημειακού ύφους. Μόνο η αίσθηση αυτής της σύγκρουσης και η πρόθεση να την παραμερίσει κανείς, ήταν οι κινητήριες δυνάμεις, οι οποίες προκάλεσαν τον κήπο του Barock με τα κλαδεμένα δέντρα του. Αλλά και αυτή η αρχιτεκτονικώς περιορισμένη φύση χρησιμοποιήθηκε από τους παλαιούς κυρίως μόνο σε ανακτορικά κτίσματα. Οι μεγάλες μνημειακές κύριες πλατείες της Αρχαιότητας, του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, είναι αποκλειστικώς κέντρα βάρους των μεγάλων εικαστικών τεχνών, ιδίως της αρχιτεκτονικής και της πλαστικής. Το πόσο ενοχλητική είναι η φύτευση δένδρων μπροστά σε τέτοια έργα, ιδιαιτέρως δε η φύτευση των πενιχρών και άρρωστων δενδροστοιχιών των δακτυλίων, μπορεί να το συναγάγει κανείς απ' τις φωτογραφίες τους. Όλες τους μας παρουσιάζουν χειμερινές λήψεις, ώστε το πολύτιμο οικοδομικό έργο να εμφανίζεται, έστω και πενιχρά, μέσα από τα γυμνά κλαδιά. Συχνά όμως προτιμάται από την φωτογραφία μια σχεδιαστική απεικόνιση, ώστε τα ενοχλητικά δένδρα να μπορούν να παραλειφθούν εντελώς. Δεν θα έπρεπε λοιπόν για τους ίδιους λόγους να λείπουν καλύτερα και στην πραγματικότητα; Τι σημαίνει άραγε μια ελεύθερη πλατεία ως χώρος ανοικτής θέας, όταν έχει στουπώσει από φυλλώματα;

Απ' αυτά προκύπτει ο κανόνας, ότι τα δένδρα δεν θα έπρεπε να είναι εμπόδια στην θέα και αυτός ο κανόνας πάλι απαιτεί από μόνος του την αναδρομή στα πρότυπα του Barock.

Μιά γενική συμμόρφωση προς αυτήν την καθαρά καλλιτεχνική απαίτηση είναι αδύνατη, διότι στην σύγχρονη πολεοδομία θα κατέληγε στην εξολόθρευση όλων σχεδόν των δενδροστοιχιών. Ακριβώς όπως και για τα μνημεία, δεν έχουμε ούτε και για δένδρα κάποια κατάλληλη θέση. Η αιτία του κακού είναι και στις δύο περιπτώσεις η ίδια, δηλαδή το σύγχρονο οικοδομικό τετράγωνο. Συχνά είναι δίχως άλλο εκπληκτικό να βρίσκει κανείς στις παλιές πόλεις τόσο πολλούς μικρούς κήπους που ευφραίνουν την καρδιά, για τους οποίους δεν είχε

κανείς ιδέα πριν να μπει στις αυλές και στις πίσω πτέρυγες. Τι διαφορά μεταξύ αυτών των μικρών σπιτικών κήπων και των περισσότερων απ' τα δικά μας δημόσια συγκροτήματα! Ο μικρός κήπος του σπιτιού, συνορεύοντας συνήθως και με αρκετούς γειτονικούς κήπους, που όλοι μαζί μέσω των υψηλών προσόψεων των σπιτιών ολόγυρα, προστατεύονται απ' τον αέρα και την σκόνη του δρόμου, προσφέρει πραγματικά μια ζωογόνα δροσιά και επομένως και καθαρό και χωρίς σκόνη αέρα, κάτι το οποίο στην μεγαλούπολη είναι εντελώς αδύνατο. Είναι ένας πραγματικός κήπος αναψυχής για τον κάτοχό του και μια ευεργεσία για όλα τα παρακείμενα αυλόσπιτα, στα οποία εξασφαλίζεται από εδώ καλύτερος αερισμός και ευχάριστη θέα στο πράσινο. Το πίσω δωμάτιο ενός σύγχρονου οικοδομικού τετραγώνου με θέα προς στενές, σκοτεινές και αρκετά συχνά και δύσοσμες αυλές, γεμάτες από στάσιμο αέρα, έτσι ώστε τα παράθυρα να πρέπει να παραμένουν κλειστά, είναι αντιθέτως ένας τόπος φυλακής του πιο δυσάρεστου είδους, που τρομάζει κάθε νοικήρη και ανεβάζει την ζήτηση για τις κατοικίες των σοκακιών, προς μεγάλη ζημιά των δικών μας οικιστικών συγκροτημάτων. Ο σύγχρονος δημόσιος κήπος, περιτριγυρισμένος από ανοικτούς δρόμους, έχει εγκαταλειφθεί στον αέρα και την κακοκαιρία και είναι γεμάτος από την σκόνη του δρόμου, όταν αυτό δεν αποτρέπεται απ' τις τεράστιες διαστάσεις του. Έτσι προκύπτει, ότι όλα αυτά τα ελεύθερα σύγχρονα συγκροτήματα κήπων αποτυγχάνουν πλήρως στον υγειονομικό τους σκοπό και ειδικά την ζεστή περίοδο του καλοκαιριού αποφεύγονται δίχως άλλο από το κοινό, λόγω της σκόνης και του καύσωνα.

Η αιτία είναι και πάλι το θλιβερό οικοδομικό τετράγωνο, διότι σύμφωνα με το πρότυπο των παλαιών θα έπρεπε και οι κήποι, όπως και τα κτήρια και μνημεία, να μην στέκουν ελεύθεροι στο κέντρο άδειων χώρων, αλλά να είναι ενοικοδομημένοι. Ως παράδειγμα μιας τέτοιας άσκοπης δενδροφύτευσης, θα αναφέραμε την πλατεία πίσω απ' το χρηματιστήριο στη Βιέννη. Από άποψη υγιεινής είναι ασφαλώς τελείως αδιάφορο αν υπάρχουν εδώ μερικά δένδρα ή όχι, διότι αυτά δεν παρέχουν ούτε σκιά ούτε αναψυχή· μάλλον, μόλις και μετά βίας μπορούν και αμύνονται κατά του μαρασμού τους λόγω της σκόνης και της ζέστης. Πάντως, το μόνο που πετυχαίνουν είναι να ματαιώνουν την θέα προς το κτήριο του χρηματιστηρίου. Δεν θα ήταν καλύτερα, σε τέτοιες πλατείες να εξοικονομούσαμε τα άσκοπα σπαταλούμενα έξοδα μιας πενιχρής δενδροφύτευσης και στη θέση της να φτιάχναμε κλειστούς πραγματικούς κήπους, οι οποίοι προ παντός για δικό τους όφελος, δεν θα επιτρεπόταν να παραμένουν ανοικτοί προς τον δρόμο; Παντού όπου ιδιωτικοί κήποι που ανήκαν άλλοτε

σε παλάτια αποδόθηκαν σε δημόσια χρήση, μπορεί κανείς να πειστεί, ότι τέτοιοι, αποκομμένοι απ' την κυκλοφορία του δρόμου κήποι, ακόμα και μικρής έκτασης, εκπληρώνουν πλήρως τον υγειονομικό τους σκοπό και ότι εδώ επίσης ευδοκιμεί και η βλάστηση. Χαρακτηριστικά της ασήμαντης ωφέλειας των σκόρπιων ελεύθερων φυτεύσεων των δρόμων, ειδικά δε των δενδροστοιχιών που ευδοκίμουν πενιχρά, είναι σίγουρα ότι ακόμη και στις καυτές καλοκαιρινές ημέρες, το *Corsio* δεν κινείται σ' αυτές τις αλέες, αλλά στο πεζοδρόμιο των δακτυλίων, των λεωφόρων κ.λ.π. Το κύριο βάρος θα έπρεπε εδώ να δοθεί στο ράντισμα του φυλλώματος, το οποίο σε περίοδο καύσωνα θα μπορούσε τυπικά να θεωρηθεί ως ένας μηχανισμός εξάτμισης και επομένως και δροσίματος. Εν πάσει περιπτώσει, θα μπορούσε κι αυτή ακόμη η μικρή ωφέλεια να είναι αρκετά μεγάλη, ώστε να προκαλέσει τις φυτεύσεις των δρόμων, όπου πάντα αυτές είναι πραγματοποιήσιμες. Αλλά μπροστά σε μνημειακά κτήρια θα έπρεπε να διακόπτεται η δενδροστοιχία, διότι εδώ αναμφίβολα το αισθητικό μειονέκτημα είναι πολύ σημαντικότερο απ' την ασήμαντη ωφέλεια για την υγεία. Εδώ, μεταξύ δύο κακών θα έπρεπε να επιλεγεί το μικρότερο και επομένως να διακοπεί η δενδροστοιχία.

Το σχίσμα μεταξύ παλιάς και νέας μεθόδου, ακόμη και στον χώρο της κηπευτικής, καθιστά πλέον δυνατή την σύνοψη όλων των παραπάνω. Σύμφωνα με την ιστορική εξέλιξη από την αρχική, άρρηκτη ευθεία του δρόμου, όπως αυτή είναι ακόμη και σήμερα στα χωριά, παραμένει η περίκλειση των χώρων και των εντυπώσεων στις παλιές πόλεις, η αφετηρία όλων των διατάξεων. Το σύγχρονο συγκρότημα ακολουθεί την αντίθετη επιδίωξη, του κατατεμαχισμού σε μεμονωμένες ενότητες: οικοδομικό τετράγωνο, μεμονωμένη πλατεία, μεμονωμένος κήπος, καθένα οριζόμενο ολόγυρα από οικοδομικές γραμμές. Εξού και η πανίσχυρη τάση της συνήθειας: να θέλουμε να δούμε όλα τα μνημεία στο κέντρο ενός άδειου χώρου. Έχει γίνει σύστημα αυτή η αναποδιά. Το ιδεώδες τέτοιων συγκροτημάτων θα οριζόταν με μαθηματική ακρίβεια ως η επιδίωξη ενός *maximum* οικοδομικών μετώπων. Και μ' αυτά έχει επίσης ολοφάνερα αποκαλυφθεί και η αιτία που οδηγεί στην διαμόρφωση του σύγχρονου καναβοειδούς συστήματος. Η αξία του οικοπέδου αυξάνει ανάλογα με το μήκος του μετώπου του επί της οδού. Επομένως, κατά την οικοπεδοποίηση, επιτυγχάνεται η μέγιστη αξία της οικοδομικής γής όταν το περίγραμμα κάθε οικοδομικού τετραγώνου σε σχέση προς την επιφάνειά του γίνεται μέγιστο. Καθαρά γεωμετρικά, τα ολοστρόγγυλα οικοδομικά τετράγωνα θα ήταν τα πιο προνομιούχα και μάλιστα με την ίδια μορφή ομαδοποίησης, όπως ακριβώς μπορούν να συμπιε-

σθούν κατά το δυνατόν στενότερα και μεγάλες σφαίρες, δηλαδή έξι γύρω από μια κεντρική. Κατά την διάταξη ευθέων ίσου πλάτους δρόμων ανάμεσα σε τέτοια οικοδομικά τετράγωνα, θα μεταβάλλονταν οι κυκλικές επιφάνειες σε κανονικά εξάγωνα, όπως αυτό συμβαίνει στις πλακοστρώσεις με κεραμικά πλακάκια ή στις φωλίδες της κυψέλης. Την εκτέλεση στην πράξη μιας τέτοιας ιδέας, συντριπτικής πράγματι ασχήμιας, μιας πλήξης που πραγματικά τρομάζει, και μιας λαβυρινθικής εξόντωσης κάθε προσανατολισμού, δεν θα μπορούσε κανείς να την θεωρήσει ανθρωπίνως δυνατή. Αυτό ακριβώς το απίστευτο έγινε πραγματικότητα στο Σικάγο.

Αυτός είναι λοιπόν και ο εσώτατος πυρήνας του συστήματος των οικοδομικών τετραγώνων! Εννοείται βέβαια ότι σ' αυτά η τέχνη και η ομορφιά δεν έχουν λόγο.

Στον παλιό κόσμο, όπου οι άνθρωποι γνωρίζουν την ομορφιά και την άνεση παλιών πόλεων, είναι αδύνατο να φτάσει κανείς μέχρι τέτοιο έσχατο σημείο. Αλλά και πολλές από αυτές τις χάρες έχουν χαθεί αμετακλήτως για μας, διότι δεν ταιριάζουν πλέον με τις σύγχρονες συνθήκες ζωής. Αν όμως δεν θέλουμε να αφεθούμε έρμαιο της μοίρας μας, αλλά να διασώσουμε όσα πιο πολλά μπορούμε απ' την καλλιτεχνική αξία των πολεοδομικών συνόλων, τότε πρέπει να ξεκαθαρίσουμε, τι μπορεί ακόμη να διατηρηθεί και τι θα πρέπει να εγκαταλειφθεί. Σ' αυτήν την έρευνα έχει αφιερωθεί και το επόμενο κεφάλαιο.